

A BAROKKTÓL A NEOBAROKKIG. A MAROSVÁSÁRHELYI RÓZSÁK TERE 52. SZÁM ALATTI HÁZ TÖRTÉNETÉBŐL¹

ORBÁN JÁNOS

A Rózsák tere 52. szám alatt napjainkban álló ház két régebbi telek egyesítését követően épült. Az északi, Kisköz melletti telken 1770 körül Teleki Imre királyi táblai ülnök építtetett emeletes házat, mely báró Bánffy Józsefné, majd Kovács István gyógyszerész után az örmény eredetű Gáspár család tulajdonába került, akik az 1870-es években megvásárolták a 18. század végén még János Zsigmond által bírt szomszéd házat is. A két telken aztán Gáspár Gyula kereskedő, a korondi fürdő tulajdonosa emeltette Szarvadi Mihály építőmesterrel a mai épületet 1897-ben, belefoglalva a Teleki-féle régit. Igényes homlokzati plasztikája (mely akár a fiatal Székely Károly szobrász munkája is lehet) a helyi neobarokk építészet jelentős emlékévé avatja.

Kulcsszavak: építészettörténet, Teleki Imre, János Zsigmond, Gáspár Gyula, Szarvadi Mihály

Keywords: history of architecture, Imre Teleki, Zsigmond János, Gyula Gáspár, Mihály Szarvadi

A marosvásárhelyi Rózsák tere keleti során, a város főterét egykor a református kollégium környékével összekötő, mára felszámolt Kisköz déli oldalán mutatós neobarokk épület vonja magára a figyelmet. Ha alaposabban szemügyre vesszük a Reichardsperg József által a 19. század utolsó éveiben kiadott képes levelezőlapot (1. kép), azt tapasztaljuk, hogy helyén akkor még egy szerényebb emeletes ház állt, melynek manzárdteteje, zömök arányai és alacsony párkánymagassága első látásra elárulja, hogy a Kisköz túloldalán húzódó, a kép készítésekor még többé-kevésbé egységes barokk házsor régi épületeivel áll szoros rokonságban. Az alábbi kutatást ez a felfedezés indította el: levéltári források révén igyekeztünk megismerni a hajdani fotográfus által az utolsó pillanatban megörökített 18. századi ház történetét és birtokosait, feltárva a 19. század végén zajló, a mai arculatot meghatározó átalakítás történetét és kijelölve a barokktól a neobarokkig ívelő építéstörténet sarokpontjait, melyek körül a későbbiek során előkerülő adatok biztonsággal elhelyezhetőek lesznek.

A barokk épület

A régi épület homlokzata Reichardsperg József már említett képeslapja,² valamint az alapjául szolgáló, szerencsés módon ránk is maradt Csonka Géza fénykép (2–3. kép)³ alapján írható le. Ezek az

¹ A tanulmány a MTA *Domus Hungarica* szülőföldi ösztöndíjának támogatásával készült 2018-ban, melyért a szerző ezúton fejezi ki köszönetét.

² Ismert képeslap, egy változatát a Csepregy-gyűjteményből közölték (CSEPREGHY A. – CSEPREGHY H. 2002, 6. sz., ezt lásd az OSZK Kisnyomtatványtárában is), felirata az előlapon „Fötér / Üdvözlét Marosvásárhelyről”, kiadási adatok a bal alsó sarokban „Kiadja Reichardsperg József, M. Vásárhelyt.” Az általunk közölt variáns (1. kép) Kercsák József gyűjteményéből származik, a kiadásra vonatkozó felirat itt a bal felső sarokban, függőlegesen fut. Kercsák gyűjteménye egy további változatot őriz, felirata („Divald Eperjes”) szerint ez már Divald Károly cégének kiadása.

³ 14,5x21 cm méretű kartonon. Felirata: „Csonka Géza Marosvásárhelyt”. Maros Megyei Múzeum, Irattár, lt. sz. 3080.

1. A ház környéke. Képeslap, 1897 előtt / Surroundings of the house. Postcard, before 1897

egykori Kisköz sarkán egy emeletes, manzárdtetős házat ábrázolnak. A földszintet ekkor már kirakatok és cégtáblák (Bretter Vilmos és Gáspár Gyula cégére) fedték el. A négy emeleti ablak profilozott kerete záróköves, a nyílásokban hatosztatú, négynyílós asztalosszerkezetek sejlének fel. A sarkokon armírozás vagy vakolatrusztika látható, fent széles koronázópárkány körvonalai mutatkoznak, mely az 1780-as években épült Galambos-ház és régi városi vendégfogadó párkánymagasságával feleltethető meg, a plébániatemplom irányába haladva. Manzárdtetejét a 19. század végén már bádog fedte, melynek tér felőli síkját szellőzőnyílások törték át. A Mikolai Tóth István 1824–1825-ös rajza alapján készült közismert metszeten (4. kép) szintén jól azonosítható az épület, segítségével képet kaphatunk az udvari homlokzatról is. A téglalap alaprajzú ház hossz tengelye a telekkel párhuzamos volt, a keskeny parcellát szokatlan módon teljes szélességében elfoglalta. Az emeleti helyiségek kiosztása, a falvastagságokból ítélve, kéttraktusos lehetett. Kisköz felőli oldalán emeleti ablakok sora, hátsó homlokzatán a kocsibehajtó fölött három ablak nyílt. A déli oldalhomlokzatról nincsenek forrásaink, de itt kevésbé valószínű a nyílások jelenléte (a szomszéd ház a 19. században már zárt sorú beépítésben, magas manzárdfedéllel csatlakozott oldalfalához), a szokatlan tájolású ház szobáit tehát a főtér, a köz és az udvar felől nyitott ablakok világíthatták meg. A metszet szerint a fedélszéknek az udvari oldalon méretes oromfala volt, a manzárdtető töréspontja alatt sajátos karéjos kiképzéssel (talán volutás dísszel) és két nagyobb padlásablakkal. A manzárdtető töréspontja fölötti háromszögű oromzatban kör formájú szellőző nyílt. Az ekkor még vélhetően zsindelyezett fedélszéket a Kisköz felől padlásablakok sora tagolta, és két kémény törte át. A főépület tömbjéhez az udvar déli oldalán, a kocsibehajtó után jobbra fordulva földszintes melléképület csatlakozott.

Teleki Imre Marosvásárhelyen. Adatok a 18. századból

A Kisköz déli sarkán álló polgári jogállású telek (civilis fundus) tulajdonosa 1773-ban már forrásokkal alátámaszthatóan gróf Teleki Imre királyi táblai ülnök volt,⁴ és nincs okunk kételkedni abban,

⁴ A telket egy 1773. március 17-én kelt osztálylevél bevezetője határolja körül: „...Marus Vásárhelyen a Poklos utzának dél felől való során, méltóságos Római Szent Birodalombeli gróf és a fenn írt Királyi Törvényes Táblának Actuális Assessora

2. A ház környéke Csonka Géza fényképe, 1897 előtt / Surroundings of the house. Photograph by Géza Csonka, before 1897

hogy 1768. május 31-én erre a telekre vonatkozóan tette le a polgári esküt a magisztrátus előtt.⁵ Néhány közvetett levéltári forrás szerencsés módon a házépités időpontját is körvonalazza: a magisztrátus 1771. január 7-én értesült Haller Gábor comissariustól, hogy Teleki Imre háza mentesülni fog a redemptionis taxa fizetése alól, hiszen ex fundamento új házat épített;⁶ a Gubernium hivatalos leiratát, mely szerint az új építés jogcímén a ház tizenkét esztendeig adómentességet fog élvezni, április 5-én voltak kénytelenek tudomásul venni a helyi hatóságok.⁷ 1774-ben Farczádi Mihály perceptor fel is jegyezte a városi számadásban, hogy „Gr. Sz[éki] Teleki Imre úr, a Gubernium előtt megnyervén, minthogy új házakat ex fundamento épített, solvit nihil”, ezt követően 1785-ig a számadások valóban nem jelzik azt, hogy fizette volna az illetéket.⁸

Mindebből az következik, hogy Teleki Imre a telek megszerzése, 1768 után hamarosan hozzá is láthatott az építkezéshez, háza pedig 1770-ig fel is épült. Egyelőre nincs okunk kételkedni abban, hogy a fent bemutatott archív felvételen látható manzárdtetős épület nagyjából az akkori munkálatoknak az eredménye lehet: már az 1778-as összeírás tisztességes építésű, 620 rajnai forintra értékelt házat vett számba a telken,⁹ de tágas, többszintes épületre utal a királyi táblai ülnökök városi szállásai kapcsán 1784-ben felvett összeírás is,¹⁰ mely szerint Teleki nem kevesebb, mint tizenegy helyiséget adott bérbe szentháromsági Szereday Antal erdélyi prépost, táblai prelátusnak: egy nagy és öt kisebb alapterületű lakószobát (habitacula), négy kisebb helyiséget (camera), valamint egy konyhát (culina). A jegyzékben csak a bérbe adott szobák szere-

Széki Teleki Imre úr eő nagysága házánál, melynek vicinussa egyfelől a Reformatum Collegium felé fel menő sikátor; másfelől pedig nemes Bodo Susánna, circumspectus M[aros] Vásárhelyi civis Jáno Sigmond eő kegyelme házastársa nemes fundussa...” MNL OL, P 676, 16 cs. (1773) 2.

⁵ ORBÁN 2009, 275.

⁶ Magisztrátusi jegyzőkönyv 1771–1772, 3v. MAGISZTRJGYKV, nr. 3.

⁷ Magisztrátusi jegyzőkönyv 1771–1772, 31r. MAGISZTRJGYKV, nr. 3.

⁸ Allodiális számadások 1774–1785, passim. ALLODIÁLIS SZÁMADÁSOK, nr. 4–13.

⁹ Házösszeírás 1778, 4–5.

¹⁰ Conscriptio Domorum ac Commoditatum... 1784. ACTA POLITICA, 2706/1787, 10–22. Vö. ORBÁN 2009, 261.

3. A ház környéke. Csonka Géza fényképének részlete / Surroundings of the house. Detail from the photograph of Géza Csonka

időszaka le is zárult. Ez magyarázhatja azt, hogy a házat 1784-ben már bérbe adta Szereday Antal prelátusnak,¹⁷ de azt is, hogy az 1785-ös népszámlálás ívein a tulajdonost Kővár vidékén, Somkúton lakóként jegyezték fel.¹⁸

Marosvásárhelyi házának megépítését követően – Rettegi György feljegyzéseiből ítélve – főként pajzán kalandjai és nagy port kavarázó válása révén vált közismertté szerte Erdélyben.¹⁹ Válása után, 1780 táján kötött (rangon aluli) házasságot a Bécsben nevelkedett Krausz Máriával²⁰ – ez a körülmény, s főként a fiúág fennmaradását biztosító utódok világrajötte fontos szerepet játszhatott abban, hogy az apa, immár élete delén túl, lázas építőtevékenységbe kezdett kővárhosszúfalusi birtokközpontjának kastélya körül, de Kolozsváron és más birtokain is.²¹ Két kisebb fiúgyermekük elvesztése után,²² az apa felnőttkort megért nagyobbik fia, (II.) Teleki Imre (1782–1848) taníttatására kiemelt gondot fordított.²³ A tudományokat maga is becsülte, baráti viszonyt ápolt Aranka Györggyel,²⁴ pártfogolta a református oktatásügyet, a marosvásárhelyi református kollégiumban három árva diák taníttatását biztosította.²⁵ Az egyre betegesebb, 1799-ben súlyos gutaütést²⁶ szenvedett apa fia gondviselését és

pelnek, de az épületnek ennél akár több helyisége is lehetett.¹¹

Teleki Imre (mh. 1802¹²) marosvásárhelyi telekszerzésének és építkezésének időpontja nem véletlen: jól tudjuk, a Királyi Tábla 1754-es Marosvásárhelyre költöztetését követően egyre nagyobb számban szerzett telkeket és építkezett a városban az erdélyi főnemesség, ebben pedig a huzamos marosvásárhelyi tartózkodásra ítélt királyi táblai ülnökök jártak az élen.¹³ Teleki Imrét, az elhunyt Nemes Ádám királyi táblai elnök (praeses) vejét, Halmágyi István feljegyzései szerint, 1765-ös bécsi útját követően nevezték ki valóságos ülnökké.¹⁴ A jelek szerint másfél évtizedig töltötte be ezt a tisztséget: 1780-ban még a táblai ülnökök sorában szerepelt,¹⁵ 1782-ben azonban már nem.¹⁶ Úgy tűnik, ezzel nem túl nagy ívet leíró közéleti pályafutása, illetve huzamosabb marosvásárhelyi tartózkodásainak

¹¹ A forrás szerint az összes helyiség boltozott volt. A jozefinista precizitással felvett jegyzék alapterületük szerint osztályozta is a helyiségeket. Mértékegységül a *pedes* (bizonyára bécsi láb, 0,316 méter) szolgált; az alapterületet a jelek szerint a hosszúság és a szélesség összegét megfelelően számolták ki („Extensionem Cubiculatorum eo modo cognosci, si Longitudinis Latitudini additae summatum pars dimidia”; vö. az ACTA POLITICA, 365/1754, 141. alatt megőrződött datálatlan jegyzékkel, mely az idézett házösszeírás elkészítési útmutatójának tűnik). Eszerint Teleki Imre házában a *habacula* kategóriában egy 20–24, három 16–20 és két 12–16 láb közötti; a *camera* kategóriában egy 12–16 és három 8–12 láb közötti helyiséget írtak össze, ezekhez járult a konyha.

¹² 1802. február 1-jén hunyt el, életének 70., házasságának 21. évében. MNL OL, P 665, nr. 60.

¹³ ORBÁN 2009.

¹⁴ „cum voto et sessione sine tamen sallario...” HALMÁGYI 1906, 217.

¹⁵ CALENDARIUM 1780, 9.

¹⁶ CALENDARIUM 1782, 12.

¹⁷ Conscriptio Domorum ac Commoditatum... 1784. ACTA POLITICA, 2706/1781, 10–22.

¹⁸ NÉPSZÁMLÁLÁS 1785, nr. 483, 7. cs. f. 114.

¹⁹ RETTEGI 1970, 357, 402–403.

²⁰ HORNYÁK 2009, 12–13.

²¹ B. NAGY 1977, 56–59.

²² MNL OL, P 665, nr. 60.

²³ Lásd Hornyák Mária levéltári források alapján írt, tartalmas tanulmányát: HORNYÁK 2006.

²⁴ ENYEDI 1993, 183.

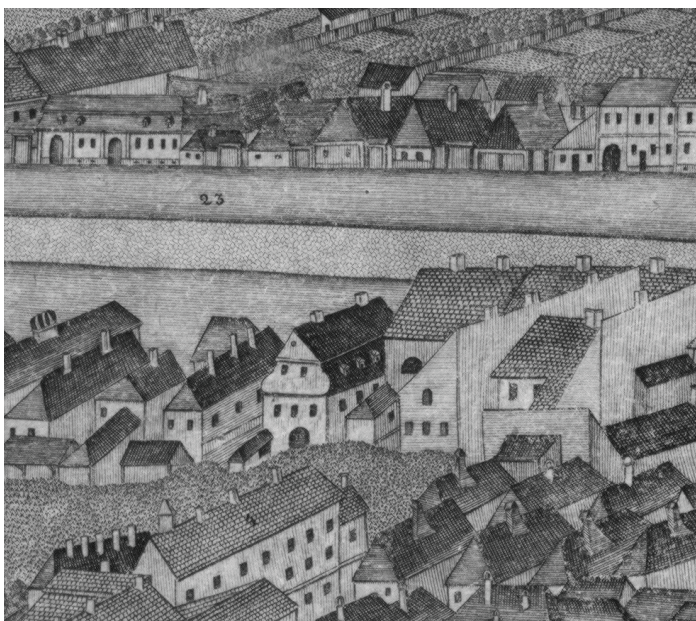
²⁵ FOGARASI 1974, 171.

²⁶ „...Szegény bátyám, Teleki Imre mármint ugyan megnyomorodott, mert kimenvén Lónára, a nyelvét a gutta megütötte, kün[n] vannak Doctor Pataki és Benkő. E már nyomorult állapot, se nem látni, se nem szállani, már így nem gondolom, hogy sokáig vigye, csak a magába meg folytott méreg is, melyet ki jelenteni nem tud, megöli.” Teleki Lajos apjához, Teleki Mihályhoz. Kolozsvár, 1799. április 14. MNL OL, P 676, Missiles, 39. doboz, Nro 2320.

taníttatását atyafiára, a sárpataki Teleki Mihály, jövődöbéli marosvásári főkirálybíróra testálta.²⁷ Az ifjú gróf kiváló nevelést kapott, a számára felkészített, Göttingent megjárt házitánítóval, Konnert Istvánnal együtt az otthoni évek, majd a nagyenyedi kollégium után a századforduló éveiben Marosvásárhelyen is megfordult, az általános erdélyi gyakorlat és atyja akarata szerint a Királyi Tábla mellett tanulva a jogot.²⁸ Tanulmányutakat tett az erdélyi bányavidéken, Magyarországon, a dalmát partvidéken,²⁹ majd 1803-tól Göttingenben tanult,³⁰ de Hollandiát is beutazta³¹ – érthető hát, ha kora egyik legműveltebb erdélyi főura vált belőle, és kiváló háttérrel teremthetett leánya, a magyar nőnevelés úttörőjeként közismert Teleki Blanka (1806–1862) szellemi formálódásához.

Teleki Imre házát az 1770 körüli keltezés a marosvásárhelyi barokk építészet viszonylag korai emlékei közé sorolja.

Mint köztudott, a mutatósabb 18. századi magánépítkezések nyitányát a városban a Toldalagi-palota jelentette 1759-től. Ezt követően épült ki a főter keleti oldalán az a tömegében ma is létező, egybefüggő, emeletes ház sor, melynek eredetileg szerves részét képezte Teleki Imre háza is. Sőt, a kutatások jelenlegi állása szerint úgy tűnik, hogy ennek a városképi együttesnek a legkorábbi összetevői közé tartozott: 1770-ben szomszédja a Kisköz túloldalán még Kelemen Zsigmond megsüllyedt háza (helyén Donáth Antal 1805-ben épített emeletes házat), de a levéltári források szerint a plébániatemplom felé haladva a ma ott látható barokk házak zöme sem létezett még 1770 táján – ezek főként az 1780-as években, illetve a 19. század első évtizedében épültek fel.

4. A ház udvar felőli nézete a Mikolai-féle metszeten / Courtyard view of the house on the Mikolai engraving

Tulajdonosok a 19. század első felében

Nem tudjuk pontosan, hogy Teleki Imre mikor vált meg a marosvásárhelyi háztól, de a 19. század elejére az épület már biztosan gazdát cserélt: 1809-ben báró Bánffy Józsefné házáként vették számba a helyrajzilag értékelhető összeírások, földszintjén ekkor Farkas Jánosné működtetett kocsmát.³² A jelek szerint ő volt már a tulajdonos a 18. század utolsó évtizedében is.³³

1821-ben a birtokviszonyok változatlanok, az özvegyként említett Bánffy Józsefné házában Georg Petlinger nyergest vették lakóként számba.³⁴ 1824-ben Bánffy Rozália házában Bányai Sándor kocsmárost írták itt össze.³⁵

²⁷ Teleki Imre végrendelete. Kendilóna, 1799. június 22. MNL OL, P 676, 25. doboz, 1–2.

²⁸ HORNYÁK 2006, 15–16.

²⁹ Teleki Imre Teleki Mihályhoz. Károlyvár [Karlovac], 1802. július 19. MNL OL, P 676, Missiles, Nro 2254.

³⁰ HORNYÁK 2006; SZABÓ–SZÖGI 1998, 464. (Keveri a két Teleki Imre életrajzi adatait.) Az ifjú gróf és nevelője emlékezetes összetűzéséről az enyedi kollégium demokratizmusával lásd BETHLEN LAJOS ÖNÉLETÍRÁSA 1908, 13.

³¹ Teleki Imre Teleki Mihályhoz. Amsterdam, 1803. augusztus 26. MNL OL, P 676, Missiles, Nro 2256.

³² Conscripçãoja a M[áros]Vásárhely Szabad és Királyi városában a Poklos uttzában lakó polgároknak, zselléreknek, gyermekek s marháikkal együtt in Anno 1809. ACTA POLITICA, 87/1809, 1v.

³³ Az allodiális számadások szerint báró Bánffy Józsefné gróf Toldalagi Julianna 1791–1792-ben két civilis telke után fizetett „az eddig való mód és szokás szerint” 15 helyett 10 magyar forint redemptionis taxát (akárcsak 1786-ban). Később már kifizette a 15 forintot, a számadás pedig hol „a Collegium előtt”, hol „Poklos uttzai egymás mellett lévő” két házról beszél. Ezek az utalások jó eséllyel összefüggésbe hozhatóak lesznek az itt tárgyalt telekkel. Lásd Nagy György allodiális perceptor számadása 1786. ALLODIÁLIS SZÁMADÁSOK, nr. 14, 3r; Balog János allodiális perceptor számadása 1792–1793. ALLODIÁLIS SZÁMADÁSOK, nr. 20, 5r; Balog János allodiális perceptor számadása 1796–1797. ALLODIÁLIS SZÁMADÁSOK, nr. 26, 4v; Allodiális számadás 1803–1804. ALLODIÁLIS SZÁMADÁSOK, nr. 31. 6v.

³⁴ Conscripção Plateae Poklos... 1821, f. 15r. ACTA POLITICA, 336A/1821.

³⁵ Consignatioja a Marosvásárhely szabad és királyi városában a Poklos uttzában lakó polgároknak, zselléreknek... 1824, 17v. ACTA POLITICA, 1357A/1824.

Minden jel szerint épületünk ezen korszakához köthető egy 1813-ban Bánffy Józsefné számára kiállított számla, mely a Királyi Tábla székháza építésének iratai közé keveredve maradt fenn a város levéltárában. A Johann Bürger kőművespallér által kiállított, 1224 rajnai forint 45 krajcárra rúgó specifikatio szerint a mester ekkoriban javítást, meszelést végzett a teljes épületben, a konyhában nyílászárókat cserélt, ám a legnagyobb költségtételt a főépület és az istálló között húzódó kerítésfal építése képezte („Garten oder Hoff Mauer”) – talán arról a Kisköz határvonalában húzódó falról van szó, mely a vízbevezetés jóval későbbi, 1911-es tervrajzán is felbukkan,³⁶ és amelyről 1821-ben is szó esik a Kisköz rendezése kapcsán a magisztrátusi jegyzőkönyvben.³⁷ A fölépcsővel összefüggésben esik szó Bürger számláján bizonyos boltozatok magasztásáról is – ez talán a barokk épületmag belső lépcsőházára utal.³⁸

Az 1820-as évek második felére ismét tulajdonost váltott az épület: 1824-ben még özvegy Bánffy Rozália, 1828 táján azonban már Kováts János gyógyszerész birtokában volt.³⁹ Kováts a jelek szerint már 1815-ben a városban gyógyszerészkedett, patikáját Teleki Sámuel kancellár főtéri palotájának földszintjén működtette, akárcsak 1822 augusztusában.⁴⁰ 1822-ben az „idevaló patikárius” ifj. Teleki Mihály Szentkirály utcai emeletes házában is bírt szobát,⁴¹ egyébként Mauksch János gyógyszerész közelében.⁴² A vásárhelyi léptékkal mérve még ekkor is tisztességes épületnek számító Poklos utcai ház Kováts általi megszerzésének pontos ideje és módja egyelőre nem ismert, 1828 táján mindenesetre már ebben lakott Lajos, Julianna, Lujza és Amália nevű gyermekeivel együtt.⁴³ (Károly fia ekkoriban épp atyja engedélye nélkül katonáskodott, elbocsátását 1830-ban sikerült kieszközölnie.⁴⁴)

A források egyértelműen igazolják, hogy ekkor már gyógyszerertárát is a főtéri ház földszintjén működtette. 1830-ban ő is, mint sokan mások, a Gubernium segítségével próbált szabadulni a katonai szállásadás kötelezettsége alól. Kérését a magisztrátus azzal utasította el, hogy már az kedvezménynek minősült, hogy a kvártélyt pénzben válthatta meg,⁴⁵ de gyógyszerertára közhasznú jellegét szem előtt tartva ezt is megfelezték a 10 forint 20 krajcárt fizető, hasonló emeletes házakat bíró szomszédokhoz képest, többet tehát nem kívánhat.⁴⁶ Kováts azonban nem adta fel, a magisztrátusnak így még 1832-ben is viaskodnia kellett a mentesülni igyekvő patikárius méltányos közteherviselést aláásó igénye ellen, hangsúlyozva, hogy bár „házait szállásul senkinek ki nem adja, de vagy a piacon szép két emeletű háza, az alsó részibe patika és laboratórium és conservatoriumok, felyül némely szép szobák, melyekről a reá mérsékelve rótt Quartirialis Censust méltán és éppen azért tartozik fizetni, hogy házábanál sem katonatisztet, sem közkatonát nem tarthat és nem kíván tartani, holott a katonatartással minden polgár tartozik...”⁴⁷ Az ügy végkimenetelét nem ismerjük, az viszont biztos, hogy a harmincas évek közepétől Kovátsnak már polgári rendű albérlői voltak, esetenként három is.⁴⁸

1843-ban még mindig ő volt a tulajdonos,⁴⁹ bár nem tudni, hogy patika működött-e még akkor a házban, hiszen 1844-ben már „volt gyógyszerárúsként” említik.⁵⁰ Életét ekkoriban családi viszályok keserítették: 1841-ben Amália nevű leánya (és veje, Boér József „királyi közügyigazgatási írnok”) indított hosszú évekig húzódó pert ellene az anyja, Geréb Julianna jussán őt illető örökségért, nem

³⁶ TANÁCSI IRATOK, 9824/1911.

³⁷ Magisztrátusi jegyzőkönyv 1821, 558r. MAGISZTRJGYKV, nr. 57.

³⁸ Specification... Marosvásárhely, 1813. április 29. ACTA ALLODIALIA, 152/1801, 239.

³⁹ A Poklos utcai fertály összeírása 1824, 17v; ua. 1828, 2v. NÉPESSÉGÖSSZEÍRÁSOK, nr. 15, 18.

⁴⁰ Az Apollo leltára. 1815. október 7–9. TSZLVT, nr. 148. Koszta János táblai ülnök bérleti szerződése. 1815. június 30. MNL OL, P 661, 30. cs. (1815) f. 216. A két forrás vezetéknévén említi a patikust, 1822-ben már teljes névvel szerepel. Viski Mózes jószágigazgatónak átadott javak leltára. 1822. augusztus. TSZLVT, nr. 135.

⁴¹ A magisztrátus a Guberniumhoz (fogalmazvány). 1822. június 5. ACTA POLITICA, 714G/1822.

⁴² 1821-ben Mauksch Teleki Mihály harmadik szomszédja az utca déli során. A Szentkirály utcai fertály összeírása 1821, 11v. ACTA POLITICA, 336A/1821.

⁴³ A Poklos utcai fertály összeírása 1828, 2v. NÉPESSÉGÖSSZEÍRÁSOK, nr. 18.

⁴⁴ Guberniumi leirat. 1830. június 22. ACTA POLITICA, 1771/1830.

⁴⁵ „...márpedig a katonatartás oly terhes ezen városon, hogy ezt a Magistratus akarattya és méltó különös tekintet érdemlő okok nélkül nem is lehet egy átaljában redimálni, következőleg az Instans is, minthogy két emeletű, a piacon lévő civilis házábanál sem közkatonát, sem katonatisztet nem tarthat, illő, hogy a több civilis terhek vitele mellett a katona tisztai szállások taxája fizetésében is segítségül légyen.” A magisztrátus a Guberniumhoz (fogalmazvány). Marosvásárhely, 1830. december 17. ACTA POLITICA, 1863/1830, 5.

⁴⁶ A magisztrátus a Guberniumhoz (fogalmazvány) 1831. ACTA POLITICA, 1863/1830. skk.

⁴⁷ A magisztrátus a Guberniumhoz. 1832. január 20. (fogalmazvány) ACTA ALLODIALIA, 317B/1832.

⁴⁸ A Poklos utcai fertály összeírása 1835, 8 sz.; 1838, 17. sz.; 1839, 19. sz.; 1841, 18. sz. NÉPESSÉGÖSSZEÍRÁSOK, nr. 20, 24, 26, 30.

⁴⁹ A Poklos utcai fertály összeírása 1843, 18. sz. NÉPESSÉGÖSSZEÍRÁSOK, 32.

⁵⁰ A magisztrátus a Guberniumhoz. 1844. február 7. (fogalmazvány) ACTA POLITICA, 2457/1842. A fenti összeírások 1841-ben és 1843-ban még patikáriusként tartják számon.

5. Korond fürdő. Képeslap, 1905 / Corund Bath. Postcard, 1905

átallva tékozlónak, vesztegetőnek, gyermekei romlását eszközlőnek gyalázní⁵¹ az idős, beteges Kovátst, akit végül a helybéli református anyakönyv szerint 1845. augusztus 28-án helyeztek örök nyugalomra, 60 évesen.⁵² Az osztályos per ezt követően gyermekei, Lajos erdőfelügyelő, Julianna (Orbán Józsefné), valamint a már említett Amália között zajlott.⁵³

A ház a 19. század második felében

A ház 1850-ben az elhunyt patikárius fiának, Kováts Lajosnak a tulajdona.⁵⁴ Gyermekei nem voltak, részben ez is magyarázattal szolgálhat arra, hogy az ötvenes évek második felére az örmény származású kereskedő, Gáspár Antal tulajdonába ment át. 1857-ben még albérlői lakták az épületet: Almási Lajos kocsmárost, Kováts Lajos szállásmestert, Richtzeit Zsigmond zsidó kereskedőt és népes háztartását (családja mellett Richtzeit Pinkász⁵⁵ ungvári, Propper Sámuel sepsiszentgyörgyi, Braun Móric kolozsvári legényeit) írták össze az 545. házszám alatt.⁵⁶ 1870-ben azonban már maga Gáspár lakott itt feleségével, Istvánfi Katalinnal és családjával, Gyula, Terézia és Irma nevű gyermekekkel; Antal nevű kisebbik fia épp Brassóban tanulta a kereskedés csínját-bínját Gyertyánfi Albertnél. A család az emeleten három szobát és egy konyhát használt, Gáspár emellett két helyiséget és egy konyhát Tellmann József kolozsvári kereskedőnek – jövődöbeli vejének – és idős atyjának, Tellmann Andrásnak adott bérbe.⁵⁷ A „singes kereskedés” a földszinten ekkor bolthelyiségből és raktárból állt, kiegészülve egy-egy színnel, éléskamrával és pincével.

A barokk épület nagyobb léptékű átalakítására a 19. század második feléből nem utalnak adatok. Komolyabb beavatkozásokra azután került sor, miután Gáspár Antal megvásárolta a szomszédos,

⁵¹ ACTA POLITICA, 2457/1842. passim.

⁵² A marosvásárhelyi ref. egyházközség halotti anyakönyve 1835–1868, 50. ANYAKÖNYVEK, nr. 889.

⁵³ ACTA POLITICA, 2457/1842. passim.

⁵⁴ Anna nevű feleségével élt itt, két albérlőjük is volt. NÉPSZÁMLÁLÁS 1850, VI. kötet, Nro. 545.

⁵⁵ A későbbi zsinagógaépítő bizottság tagjaként nevét emléktábla örökíti meg a status quo ante zsinagógában, sírköve szerint elhunyt 1909-ben, 74 évesen Marosvásárhelyen.

⁵⁶ NÉPSZÁMLÁLÁS 1857, Seria A, VI. kötet, Nro 545.

⁵⁷ NÉPSZÁMLÁLÁS 1869, Seria A, VI. kötet, Nro 545.

544. szám alatti, Jánó-féle házat (lásd alább). Az építkezési bizottság 1877. április 14-én kelt véleményezése nyomán május 28-án a törvényhatósági bizottság engedélyezte, hogy a két udvart egyesítse, továbbá a szekerforgalom számára a vásárolt épület kapualját fenntartva, az emeletes házát beépítse és raktárrá alakítsa. Kisköz felőli kerítése téglafalába ajtó nyitását engedélyezték – ám hangsúlyozták, hogy cserébe rá hárul a Kisköz tisztántartása, továbbá köteles elbontani az udvar tűzveszélyes faépítményeit.⁵⁸ A sáros és meredek köz rendezése céljából egyébként Gáspárék hajlandóak lettek volna területet is átengedni a sajátjukból.⁵⁹ A tűzfészek elbontása a jelek szerint sokáig húzódott,⁶⁰ míg az 1884. május 24-én kiszálló építkezési bizottság aztán igazolta azt. A tulajdonos ekkor már Gáspár Antal fia, Gyula volt, aki továbbra is vállalta a Kisköz takarítását és azt, hogy az ott nyitott kaput a város utasítására bármikor visszafalazza.⁶¹ A két épület és udvar szorosabb egybefoglalása 1885-ben folytatódott: Gáspár Gyula a Jánó-féle ház mögött fedett lépcsőfeljáró, az emeletes épület udvari homlokzatán pedig vasrácsos tornác elhelyezését engedélyeztette.⁶² Az épület a telekegyesítést követően tehát fokozatosan a déli oldalon formálódó udvar felé fordult.

A Gáspár család

Id. Gáspár Antal (1806 k. –1887)⁶³ 1842. február 1-jén kötött házasságot a marosvásárhelyi plébánián Istvánfi Katalinnal⁶⁴ (aki a városba a század elején érkezett örmény Istvánfi család sarja lehetett). Üzlete a jelek szerint 1837-től működött a város piacán,⁶⁵ vélhetően abban az évtizedben költözött Marosvásárhelyre. 1876-ban már két fiával közösen jegyeztetett be szövet- és divatkelme kereskedést, Id. Gáspár Antal és fiai néven,⁶⁶ 1880-ban szövődét létesítettek,⁶⁷ melyre a nemzeti ipar fellendítésének eszméje országos figyelmet irányított: 1881-ben az Országos Magyar Iparegyesület díszéremmel tüntette ki.⁶⁸ Leányait kereskedőkhöz adta férjhez (nem örményekhez): Teréziát 1878-ban a kolozsvári Tellmann József,⁶⁹ Irmát pedig 1883-ban a kőhalmi születésű Eckwert József⁷⁰ vette feleségül.⁷¹ A köztisztviselőben álló kereskedő, törvényhatósági bizottsági tag, a helyi római katolikus egyház gondnoka tisztes kort ért meg, 80 évesen hunyt el, 1887. október 29-én.⁷² Özvegye szinte negyedszázaddal élte túl férjét, 1910-ben, 90 éves korában temette népes családja a főtéri háztól,⁷³ mely atyja halála után az idősebb fiú, Gyula tulajdonába ment át.

Gáspár Gyula 1847. november 2-án már Marosvásárhelyen látta meg a napvilágot.⁷⁴ 1878. január 21-én a szamosújvári örmény nagytemplomban kötött házasságot Szongott Veronikával.⁷⁵ Elsőszülött fiát, Gyula Józsefet 1879. március 10-én,⁷⁶ a másodikat, Ernő Zoltánt 1880. május 4-én keresztelte Kovács Ferenc apátplébános.⁷⁷ Mindkét fiú kereskedelmi tanfolyamot végzett, majd atyjuk saját költségen soroztatta be őket egy év „önkéntes” katonaszolgálatra a Monarchia hadseregébe.⁷⁸ A gyer-

⁵⁸ TANÁCSI IRATOK, 5587/1884.

⁵⁹ TANÁCSI IRATOK 8692/1882.

⁶⁰ TANÁCSI IRATOK, 8002/1879, 4127/1882.

⁶¹ TANÁCSI IRATOK, 5587/1884. A bontás ügyében bizonyára megelégedtek a tulajdonosnak a bizalmat, ugyanis 1885. április 24-én a lépcső és tornác ügyében kiszálló bizottság még mindig talált itt kerítést és faépítményeket.

⁶² TANÁCSI IRATOK, 3192/1885.

⁶³ Születési évét a helyi források alapján nem tudjuk pontosan meghatározni. Halálakor (1887) 80 évesként, házasságkötésekor (1842) 30 évesként tüntették fel, az 1869-es népszámlálás ívén 1806-ot rögzítették születési évként.

⁶⁴ A marosvásárhelyi r. k. plébánia anyakönyve 1836–1846, 96. ANYAKÖNYVEK, nr. 870.

⁶⁵ 1887-ben fia, Gyula a családi vállalkozás marosvásárhelyi fennállásának 50. évfordulóját ünnepelve adományozott 100 forintot a katolikus leányiskola számára. *Marosvidék* 17. 50. (1887. október 16.) 227.

⁶⁶ *Központi Értesítő* 1. 40. (1876. június 24.) 6.

⁶⁷ *Hölgyek Lapja* 4. 21. (1880. május 23.) 251.

⁶⁸ *Magyar Ipar* 2. 13. (1881. július 1.) 210.

⁶⁹ A marosvásárhelyi r. k. plébánia esketési anyakönyve 1857–1890, 92. ANYAKÖNYVEK, nr. 874.

⁷⁰ Eckwert József 1916. február 20-án hunyt el, 65 évesen, agyvérzésben. A marosvásárhelyi r. k. plébánia temetési anyakönyve 1916–1932, 3. A marosvásárhelyi r. k. gyűjtőlevéltárban.

⁷¹ A marosvásárhelyi r. k. plébánia esketési anyakönyve 1857–1890, 118. ANYAKÖNYVEK, nr. 874.

⁷² *Marosvidék* 17. 53. (1887. november 6.) 239; OSZK, GYÁSZJELENTÉSEK.

⁷³ OSZK, GYÁSZJELENTÉSEK.

⁷⁴ A marosvásárhelyi r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1847–1857, 8. ANYAKÖNYVEK, nr. 871.

⁷⁵ A szamosújvári örmény katolikus plébánia házassági anyakönyve, IV. köt. 34. (Pál Emesének köszönöm az adatot)

⁷⁶ A marosvásárhelyi r. k. plébánia születési anyakönyve 1870–1883, 153, 173. ANYAKÖNYVEK, nr. 876.

⁷⁷ A marosvásárhelyi r. k. plébánia születési anyakönyve 1870–1883, 153, 173. ANYAKÖNYVEK, nr. 876. Ernő Zoltán 1916-ban Budapesten, harctéren szerzett betegségben hunyt el. OSZK, GYÁSZJELENTÉSEK.

⁷⁸ Gyulát 1898-ban, Ernőt 1900-ban sorozták be. TANÁCSI IRATOK, 8076, 8691/1898, 8731/1900.

mekáldás a következőkben is folyamatos maradt a családban: 1882-ben Gizella Margitot,⁷⁹ 1885-ben Gabriellát, 1886-ban Gábort, 1890-ben Ferenc Károlyt tartották keresztség alá.⁸⁰

Főfoglalkozása az örmény hagyományokhoz híven a kereskedés volt, erre 1883-ban jegyzett be egyéni céget,⁸¹ továbbra is főként textilárut forgalmazva. Számos jel utal arra, hogy földterületeket is bírt a város határában (a földszerzés a marosvásárhelyi örmények körében is hagyományosan a vagyongyarapítás kedvelt módja volt): 1898-ban a Gurdalyon lassan belterületté váló szántóját készült parcelláztatni,⁸² 1900-ban a Holtmaros árka melletti közterülettel kapcsolatos vásárlási szándékáról olvasunk.⁸³ 1903. április 25-én a törvényhatósági bizottság engedélyezte utcanyitási kérelmét a Kerekto útca folytatásában, földjei parcellázhatósága érdekében.⁸⁴ De a korszak változó gazdasági viszonyai közepette nemcsak a hagyományos befektetési lehetőségekkel élt. 1890-ben, érzékelve az e téren mutatkozó keresletet, többekkel gyermekjáték- és faárnyat alapított a városban,⁸⁵ melyre minisztériumi támogatást is szerzett.⁸⁶ 1883–1905 között az Erdélyi Kereskedelmi és Hitelbank Rt. igazgatósági tagja volt.⁸⁷ A források nyilvánvalóvá teszik,⁸⁸ hogy kereskedőnk a korondi gyógyfürdőt az 1890-es években felvirágoztató Gáspár Gyulával azonos. Az elhanyagolt telepet 1892-ben vásárolta meg,⁸⁹ tetemes befektetés árán bővítette és felújította,⁹⁰ ünnepélyes avatására 1893. augusztus 6-án került sor.⁹¹ A fürdőt a helyi és az országos sajtó egyaránt méltatta, „a magyar Gleichenberg” pedig a fejlesztések nyomán a Monarchia hátralevő évtizedeiben népszerű üdülővé nőtte ki magát (5. kép).⁹² Az élelmes kereskedő a gyógyhatású korondi ásványvizet is igyekezett Erdély-szerte forgalmazni.⁹³

Gáspár egész életében lelkes támogatója volt a székely háziiparnak és iparfejlesztésnek. Az 1880-as években sikerrel működtette a család szövődését, mely államilag támogatott szövészeti tanfolyamot is vonzott a városba.⁹⁴ Számlájának fejléce szerint „szövetüzlete és szövetgyára” a nyolcvanas évek elején számos országos kiállításon szerepelt és nyert kitüntetést.⁹⁵ Gróf Lázár Jenővel részt vett az 1885. évi budapesti országos kiállítás székely pavilonjának létrehozásában.⁹⁶ Tagja volt a

6. A marosvásárhelyi piactér. Ludwig Rohbock metszete, 1864 előtt / Market square in Târgu Mureș. Engraving by Ludwig Rohbock, before 1864

⁷⁹ A marosvásárhelyi r. k. plébánia születési anyakönyve 1870–1883, 213. ANYAKÖNYVEK, 876.

⁸⁰ A marosvásárhelyi r. k. plébánia születési anyakönyve 1884–1897, 20, 56, 125. ANYAKÖNYVEK, 878.

⁸¹ A cég 1906-ban szűnt meg. *Központi Értesítő* 8. 13. (1883. február 15.) 1; 31. 55. (1906. július 12.) 1225.

⁸² Kérését a város az általános területrendezésig elutasította. TANÁCSI IRATOK, 9779/1898.

⁸³ TANÁCSI IRATOK, 1310/1899.

⁸⁴ Azzal a feltétellel, hogy kártérítést nem kap, és állja az utca kialakításának költségeit is. A mai Mărăști utca Kisállomás felőli szakaszának megnyitásáról lehet itt szó. Törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyv 1903, 20. JEGYZŐKÖNYVEK, nr. 83.

⁸⁵ *Központi Értesítő* 15. 63. (1890. július 24.) 806.

⁸⁶ TANÁCSI IRATOK, 6332/1889.

⁸⁷ *Központi Értesítő* 8. 77. (1883. szeptember 27.) 510; *Központi Értesítő* 30. 81. (1905. október 8.) 1571.

⁸⁸ Több ízben említik fürdőtulajdonosként a levéltári források is. TANÁCSI IRATOK, 1547/1896, 11056/1900.

⁸⁹ „A székely fürdők egyik legkedvesebbjét, Korondot Gáspár Gyula, m.-vásárhelyi tekintélyes kereskedő 16.000 frton báró Orbán Félixől megvásárolta. Ez a rendkívül enyhe levegőjű fürdő, mely jó tulajdonaiban vetekedik a híres Gleichenberggel, azt hisszük, hogy a világot látott és vagyonos új gazda kezében a modern fürdők sorába fog emelkedni és így a szenvedő emberiségnek jól berendezett menekülő helyet fog biztosítani.” *Erdély* 1. (1892) 7. 299.

⁹⁰ Réthy Dezső: A Székelyföld fürdői és ásványvizei. *Erdély* 2. (1893) 1–2. 37–38.

⁹¹ *Marosvidék* 23. 38. (1893. augusztus 13.) 161.

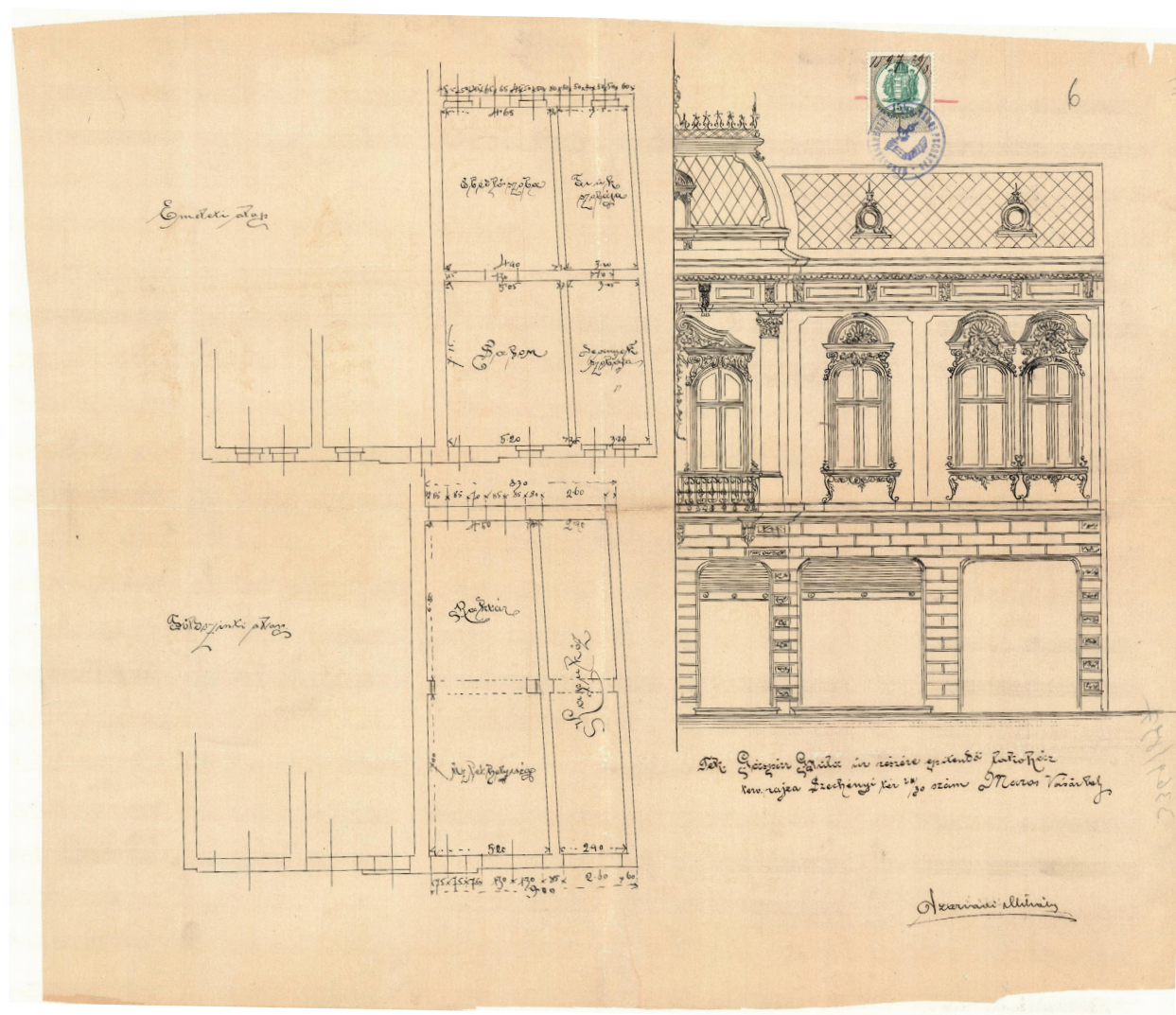
⁹² *Marosvidék* 23. 34. (1893. július 16.) 144–145; 35. (1893. július 23.) 147–148; *Budapesti Hírlap* 18. 178. (1898. június 29.) 9; Fialka Gusztáv: Korond gyógyfürdő. *A mi fürdőink. Az „Erdély” fürdőügyi melléklete.* 2. (1899) 2. 29–30; Böződi György: Ami eltűnt és ami megmaradt. *Új Élet* 10. 15. (1968. augusztus 10.) 6–7.

⁹³ *Marosvidék* 23. 59. (1893. december 17.) 242.

⁹⁴ *Magyar Ipar* 4. 23. (1883. december 12.) 364.

⁹⁵ TANÁCSI IRATOK, 8930/1885.

⁹⁶ *Vasárnapi Ujság* 31. 42. (1884. október 19.) 677.

7. Átalakítási terv Gáspár Gyula házához, 1897 / Conversion plan of the house of Gyula Gáspár, 1897 (SJAN Mureş, Consiliul oraşului, 3369/1897)

Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet helyi választmányának, a Székelyföldi Iparmúzeum körül bábáskodó bizottságnak, utóbbi berendezésében is szerepet vitt,⁹⁷ állandó székely háziipari kiállítás létrehozását szorgalmazva.⁹⁸ A regionális fejlesztések iránti elhivatottsága vezethette a derék vásárhelyi örményt a Székely Társaság tagjai közé, 1902-ben részt vett a Székely Kongresszuson is.⁹⁹ Korond fellendüléséhez nemcsak a fürdő kiépítésével járult hozzá: már 1903-ban felvetődött a helyi aragonit-lelőhelyek kiaknázásának lehetősége,¹⁰⁰ ezt az ügyet fia, ifj. Gáspár Gyula vitte tovább, akinek agyag- és majolika iparvállalata 1907-ben már javában működött, a műhely magyaros stílusú díszedényei, aragonit tárgyai országos kiállításokon is nagy sikerrel szerepeltek.¹⁰¹

Gáspár Gyula tevékenységét országosan is értékelték, 1884-től a város minisztériumi közgazdasági előadója volt.¹⁰² A helyi oktatásügy szervezésében is részt vett, 1884-ben az iparos tanonciskola felügyelő bizottságának elnöke.¹⁰³ A helyi politikai élet szereplőjeként választott tagja volt a város leg-

⁹⁷ BÓNIS 2003, 29–30; Marosvidék 23. 15. (1893. április 2.) 63.

⁹⁸ Székely Nemzet 10. 98. (1892. július 2.) 3.

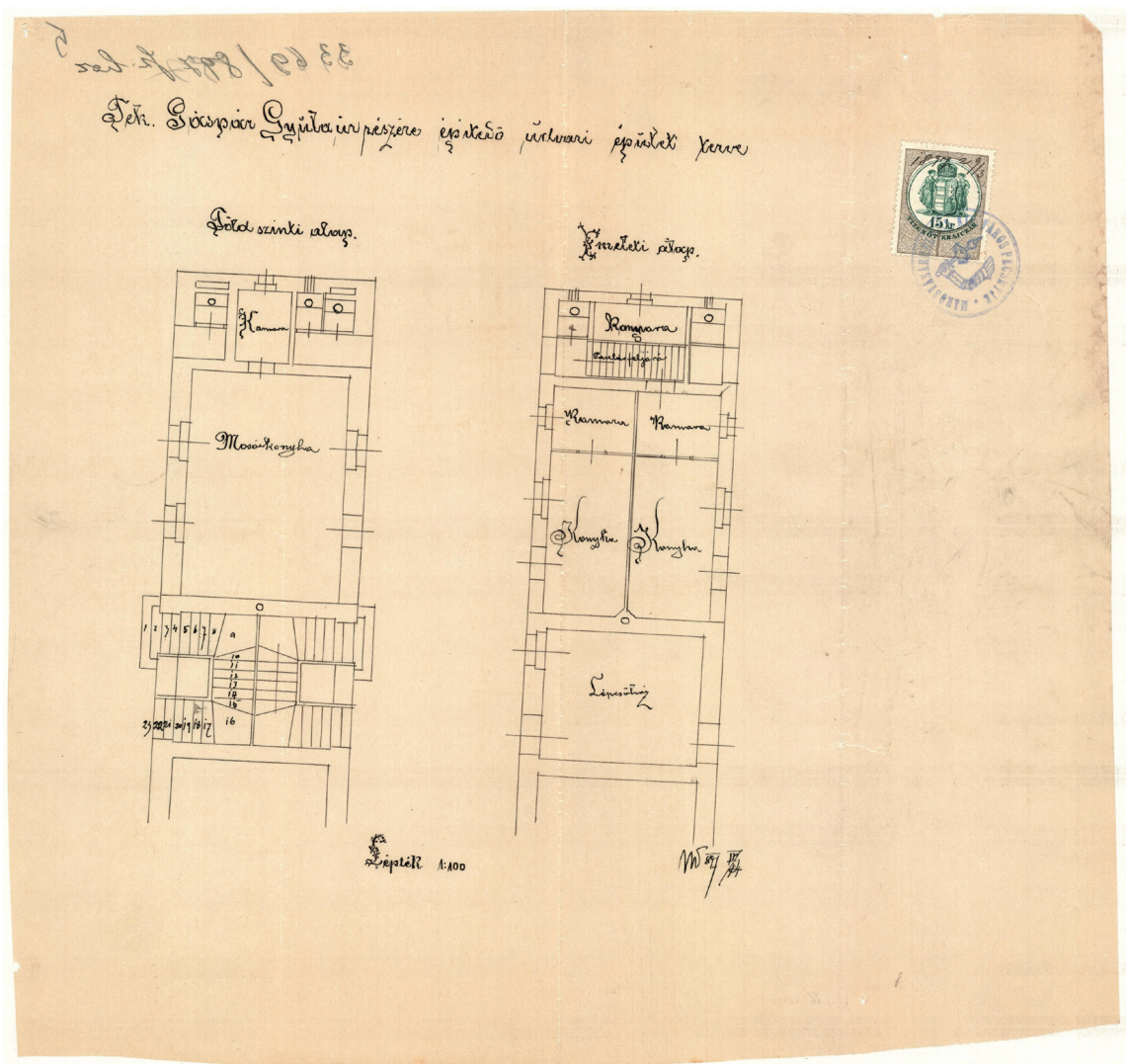
⁹⁹ BUDAY 1902.

¹⁰⁰ A zalatnai kőcsiszoló iskola igazgatójával, Csánky Józseffel egyeztetett erről. Székelység 6. 186. (1903. augusztus 14.) 3; 199. (1903. szeptember 1.) 3.

¹⁰¹ 1907-ben a pécsi országos kiállításon ezüstérmét nyert, majd részt vett a budapesti Iparmúzeum karácsonyi vásárán. Magyar Üveg- és Agyagújság 7. 11. (1907. június 1.) 2; 8. 1. (1908. január 1.) 5; Magyar Iparművészet 10. (1907) 6. 300.

¹⁰² Iparügyek 4. 12. (1890. december 15.) 199. 1890-ben a fővárosi szaklapok nehezteltek, hogy a helyi Iparkamara, szakmai érdemeit mellőzve, csupán póttagjául választotta. Közgazdasági Értesítő 3. 49. (1884. december 4.) 1.

¹⁰³ Magyar Polgár 18. 243. (1884. október 21.) 4. 1896-ban vezércikkben értekezett a város által tervezett elemi iskola helyéről. A helyi újságírók szerint tanügyi meglátásai nem voltak mindig a legavatottabbak. Gáspár Gyula: Hová építsünk

8. Az udvari bővítés alaprajza, 1897 / Ground plan of the courtyard extension, 1897 (SJAN Mureș, Consiliul orașului, 3369/1897)

fontosabb döntéshozó testületének, a törvényhatósági bizottságnak, erről 1900 végén lemondott,¹⁰⁴ 1902-től azonban virilistaként tért vissza a testületbe, ahol a gazdasági és pénzügyi szakbizottság tagja lett.¹⁰⁵ 1898-ban az adókövető bizottság bizalmi tagjának szeretne volna kinevezni a város, ám a „becses felhívást” azzal hárította el, hogy üzlete létszámgondokkal küszködik.¹⁰⁶ Politikai téren a helyi Függetlenségi Párt oszlopos tagja volt: szinte két évtizeden át a párt marosvásárhelyi elnöke, tisztségéről 1910-ben köszönt le.¹⁰⁷ Az öregedő Gáspárt 1914-ben, vélhetően elmezavar miatt, gyámság alá helyezték.¹⁰⁸ 1918 júliusában hunyt el Korondon.¹⁰⁹

iskolát? *Székely Hírlap* 1. 20. (1896. március 8.) 1; *Székely Lapok* 26. 102. (1897. december 25.) 1–2.

¹⁰⁴ Megválasztásáról 1899-ből van adat. *Székely Lapok* 39. 100. (1899. december 14.) 3. Lemondásáról a városi tanács 1900. december 20-i átirata a törvényhatósági bizottsághoz tudósít. TANÁCSI IRATOK, 12262/1900.

¹⁰⁵ *Székely Lapok* 32. 8. (1902. január 26.) 2; 9. (1902. január 30.) 2.

¹⁰⁶ Pénzügyigazgatóság a városi tanácshoz. Marosvásárhely, 1898. április 15; Gáspár Gyula Geréb Béla polgármesterhez. Marosvásárhely, 1898. április 29. TANÁCSI IRATOK, 3918/1898.

¹⁰⁷ *Magyarország* 17. 87. (1910. április 13.) 4.

¹⁰⁸ *Budapesti Közlöny* 48. 212. (1914. szeptember 12.) 4.

¹⁰⁹ *Ellenőr* 12. 107. (1918. július 10.) 2.

9. Gáspár Gyula háza és környezete, 1900–1901 / House of Gyula Gáspár and its surroundings, 1900–1901

Rövid kitérő. Adatok egy megszűnt helyrajzi egység történetéhez

A bemutatott archív képek alapján nyilvánvaló, hogy Teleki Imre egykori házának keskeny, négyszögletes frontja a mai épület homlokzatának csak egy szakaszát teszi ki, a tőle jobbra álló kis házra pillantva pedig az írott források vallatása nélkül is nyilvánvaló, hogy a mai neobarokk épület csakis ennek bekebelezésével valósulhatott meg. A felvételen látható, a 19. század derekán az 544., később pedig a Széchenyi tér 30. szám alatt nyilvántartott földszintes ház homlokzata minden jel szerint két nyílással nézett az utcára, melyek közül a jobb oldali a felvétel készítésének pillanatában ajtóként működött. Déli oldalán egy kapualj íves nyílása látható, körülötte lizénák körvonalai sejthetők. Arányai és a barokkos manzárdtető nyilvánvalóvá teszi, hogy régebbi épülettel van dolgunk. A felvétel ismeretében új értelmezést nyer a Ludwig Rohbock és Joseph Maximilian Kolb által a század derekán készített, közismert acélmetszet (6. kép), mely éppen ezt a környéket ábrázolja:¹¹⁰ a házsor mára teljes egészében átalakult, de bal szélén, a vázolt topográfiai viszonyok alapján biztonsággal azonosítható – egyben fontos helyrajzi kapaszkodót nyújt a továbbiakban – az itt tárgyalt földszintes ház, valamint Teleki Imre emeletes épületének sarka. Ha hihetünk a metszet részleteinek, a nyíláskiosztás már a későbbihez hasonló, de a manzárdtető még nem terjedt a kapu fölé: itt még csak egyszerű falazott kapuzat látható, pilaszterpárokkal szegélyezett, záróköves-vállpárkányos, kosárféles nyílással.

A Teleki Imre melletti, jogállását tekintve nemes ház az 1778-as házösszeírásban a papolczy János Zsigmondé volt.¹¹¹ Néhány évvel korábban, 1771-ben azonban egy szerződés felesége, Bodó Zsuzsanna és nem a férj tulajdonjogát hangsúlyozta.¹¹² Ebből arra következtethetünk, hogy a ház a feleség öröksége volt, aki leszármazottja lehetett annak a Bodó Györgynek, akinek leányunokái ezen a környéken adogatták el jussukat 1759-ben Toldalagi Pálnak.¹¹³ Néhány Bodó György Poklos utcai telke a város ősi nobilettaris fundusainak egyike volt, melyet egy 1731-es esketésben egyhangúan nemesi státusának ismertek a város polgárai: nemcsak akkori tulajdonosa, az elsőként valló Bodó István, de

¹¹⁰ HUNFALVY-ROHBOCK 1864, 128–129.

¹¹¹ HÁZÖSSZEÍRÁS 1778, 4–5.

¹¹² Adásvételi szerződés. Marosvásárhely, 1771. február 6. TOLDALAGI LVT, 297. cs. f. 5–7.

¹¹³ Adásvételi szerződés. Marosvásárhely, 1759. június 19. TOLDALAGI LVT, 297. cs. f. 58–61.

10. A ház és környezete, 1908 / The house and its surroundings, 1908

az utána következő több tucat tanú is így tudta ezt.¹¹⁴ A telek története tehát mélyen visszanyúlik a fejedelemség korába, méltán sajnálhatjuk, hogy egyelőre a házra nem, csak birtokosaira nézve rendelkezünk adatokkal.

Jánó családja bizonyára itt is élt, 1778-ban a jelek szerint ez volt az egyetlen házuk a városban. Jánó Zsigmond amúgy 1754-ben subscribált a helyi református kollégiumban.¹¹⁵ Bodó Zsuzsannával 1767. október 30-án kelt egybe, 1768-ban született Rebeka leányuk, 1770-ben József fiuk.¹¹⁶ Házasságkötésekor ügyvédként szerepel, Pálmay József szerint már 1772-ben,¹¹⁷ saját forrásaink szerint 1779-ben is¹¹⁸ Marosszék assessoraként említik. A házat még 1801-ben is zavartalanul bírták.¹¹⁹ A birtoktörténet ismeretében nyer jelentőséget az a Biró József által azonosított levéltári adat, mely szerint Schmidt Constans, a neves marosvásárhelyi kőművespallér, Schmidt Pál fia 1797-ben „Jánó Zsigmond úrnak egész fundamentomból új kőházat” épített.¹²⁰ Stílusjegyei alapján az itt tárgyalt épület teljes mértékben illik a 18. század végének klasszicizáló késő barokk világába – a további kutatások tehát minden bizonnyal meg fogják erősíteni, hogy Biró adata az itt tárgyalt Poklos utcai épületre vonatkozik.

Az új évszázad tragédiával indult az idősödő Jánó-házaspár életében: 1802-ben eltemették születés közben meghalt leányukat.¹²¹ 1808-ban, 73 éves korában aztán az „öreg, jámbor tekintetes”, a „ritka kegyességű keresztyén, békességes, tűró és barátságos” Jánó Zsigmond is elhunyt.¹²² 1809-ben így már csak feleségét jelölték a városi összeírások a ház birtokosaként,¹²³ aki hosszú, terhes özvegy-

¹¹⁴ Tanúvallatás a marosvásárhelyi nemes házak ügyében 1731. MNL OL, P 676, 32. doboz [é. n.] 44. skk.

¹¹⁵ TONK 1994, nr. 3229.

¹¹⁶ A marosvásárhelyi ref. egyházközség anyakönyve 1727–1802, 24r, 150r, 155r. ANYAKÖNYVEK, nr. 884.

¹¹⁷ PÁLMAY 1901, 239.

¹¹⁸ Adásvételi szerződés. 1779. március 3. MNL OL, P 676, 19. doboz, 1779, f. 70–71.

¹¹⁹ Feleségével ekkor a szomszéd házat birtokló Toldalagi Páltól négy évre egy kertrészt bérelt. Vö. Bérleti szerződés. Marosvásárhely, 1801. március 27. TOLDALAGI LVT, 297. cs. f. 14.

¹²⁰ BIRÓ 1938, 30, 99.

¹²¹ 1794-től Horváth Mátyás doktor felesége volt, 1802-ben hunyt el születés közben, fiúmagzatával együtt. A marosvásárhelyi ref. egyházközség anyakönyve 1727–1802, 39v, 298r. ANYAKÖNYVEK, nr. 884.

¹²² A marosvásárhelyi ref. egyházközség anyakönyve 1803–1834, 19. ANYAKÖNYVEK, nr. 885.

¹²³ Conscriptioja... a Poklos uttzában lakó polgároknak... 1809. ACTA POLITICA 87/1809, 2r.

11. A ház környezete, 1936 / Surroundings of the house, 1936

ség után követte férjét 1825-ben,¹²⁴ időközben eltemetve két menyét és utódok nélkül elhalt József fiát is.¹²⁵ Utóbbi iskola- és pályaválasztását tekintve a „deák ember”-ként ismert apja nyomdokaiba lépett,¹²⁶ az anyakönyvek procuratoraként emlegetik. Az emlékiró Fogarasi Sámuel iskolatársa volt, így alakja kivételesen életszerűen lép eléink a múltból.¹²⁷ Egy 1806-os adásvételi szerződés szerint házastelke volt a Szent Miklós utcában, melynek hátsó feléből eladott egy részt Kendeffi Elekné Bethlen Krisztinának.¹²⁸

Gyermekei nem lévén, a ház a következő évtizedekben gazdát cserélt: 1850-ben már a vendéglőt működtető örmény, Szenkovits Miklós volt az 544. szám alatti ház tulajdonosa,¹²⁹ aki nejével, Rákosi Katalinnal,¹³⁰ és örökbe fogadott leányával, Reginával élt itt. 1857-ben a helyzet változatlan volt.¹³¹ Szenkovits 1867-ben meghalt,¹³² 1870-ben így már csak a bormérést működtető özvegyet látjuk viszont a házban, de itt élt szászrégeni rokona, Schupitér Félix „bőráruló segéd” és családja is. Az épület nem lehetett túl nagy: lakrészként két szobát és egy konyhát használtak, a bormérés céljait két „kamra”, a pince és egy fészker szolgálta.¹³³

¹²⁴ A marosvásárhelyi ref. egyházközség anyakönyve 1803–1834, 249v. ANYAKÖNYVEK, nr. 885.

¹²⁵ Jánó József feleségét, Vég Annát 1816. február 1-jén temették, második feleségét, Müller Annát 1817. január 16-án. A férj beleroppanhatott a tragédiákba, pár hét múlva, február 10-én kísérték utolsó útjára. A marosvásárhelyi ref. egyházközség halotti anyakönyve 1803–1834, 232r, 233v, 234r. ANYAKÖNYVEK, nr. 885.

¹²⁶ TONK 1994, nr. 3830.

¹²⁷ „...az elsőházból deszkával egy kis kamra volt elrekesztve, és abban taníta [Szigeti Mihály] engemet s Jánó Józsefet, Jánó Zsigmondnak, várbeli facommissariusnak fiát, aki azután procurator lett volt (már meghalt). Ez a Jánó József szép eszű, jól tanult, jó erkölcsű volt a kollégiumban. De a logica classisban elviselvén a praeceptorságot, ment Kolozsvárra valami gróf Vas úrfiak mellé tanítónak. Ott belésszeretett valami teátrálistánéba, azt elvette, melyért szüleitől holtáig is meg volt vetve, szegényül élt, gyermeke is nem volt. Csodálatos volt az, hogy eminens deák volt, mégis midőn a kancellárián cenzurázott, hogy procurator légyen, rejiciáltatott, mert kétségkívül elkorhelyedett a szerelem ölébe ...” FOGARASI 1974, 79.

¹²⁸ Jánó szomszédja egyébként a Szent Miklós utcában a néhai testvére, Rebeka jussán ennek férje, Horváth Mátyás által bírt telek volt. Lásd Szerződés. Marosvásárhely, 1806. július 2. MNL OL, F 46, 4043/1828, f. 31–32.

¹²⁹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1850, VI. kötet, Nro. 544.

¹³⁰ Házasságot 1839. február 5-én kötöttek a marosvásárhelyi plébánián. A marosvásárhelyi r. k. plébánia anyakönyve 1836–1846, p. 88. ANYAKÖNYVEK, nr. 870.

¹³¹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1857, Seria A, VI. kötet, Nro. 544.

¹³² A marosvásárhelyi r. k. plébánia anyakönyve 1857–1870, p. 147. MvÁLvt, ANYAKÖNYVEK, nr. 875.

¹³³ NÉPSZÁMLÁLÁS 1867, Seria A, VI. kötet, Nro. 544.

Az 1870-es évek folyamán a kis házat a szomszédban lakó Gáspár család megvásárolta, 1877-ben pedig összekötötte a két udvart.¹³⁴ 1878-ban Gáspár Antal és fiai 850 forintnyi bérjövödelmet vallottak be az 544. szám alatti házuk után.¹³⁵ 1881-ben zsindefedelét cserépre cserélték,¹³⁶ 1887-ben hentesüzlet működött itt,¹³⁷ 1889-ben Schwartz János kocsmaként bérelte.¹³⁸ 1891-ben Gáspár Gyula engedélyt kapott arra, hogy a Széchenyi tér 30. szám alatti házban bérlője – aki az üzlet pangása miatt a helyiséget kénytelen volt mással megosztani – a kirakatot ajtóvá alakíthassa, eléje két fa lépcsőfokot készítve.¹³⁹ Ebben az átalakított formában örökíthette meg a fényképész lencséje is a 19. század végén. Ám a nagy múltú telken álló házacska napjai ekkor már meg voltak számlálva.

A nagy metamorfózis. Építkezések 1897-ben

Gáspár Gyula a század végén elérkezettnek látta az időt arra, hogy az ódon családi házat vagyoni helyzetéhez méltó, a kor igényeinek megfelelő, reprezentatív lakóházzá alakíttassa. Az építkezés engedélyezési iratait Ioan Eugen Man azonosította a városi levéltár anyagában.¹⁴⁰ Ezek szerint Gáspár 1897. március 29-én értesítette a városi tanácsot arról, hogy szándékában áll „a Széchenyi téren levő 30. számú kis földszinti házam helyében egy egészen új emeletes házat építtetni, olyképp, hogy az a jelenlegi 28 számú emeletes házzal párosítva egy frontot képezzen”, a munkát május 1-től szeretne volna elkezdni Szarvadi Mihály építőmester „vállalatában”, és kérte az engedély mielőbbi kibocsátását.¹⁴¹ A törvényhatósági bizottság építkezési szakbizottsága április 12-én szállt ki a helyszínre, és engedélyezhetőnek véleményezte a fennálló kisebbik ház bontását és a földszinten üzlethelyiségből, raktárból, mosókonyhából, az emeleten pedig négy szobából, két konyhából és három kamrából álló új részek felépítését. Az építési engedélyt a fentiek alapján 1897. április 28-án bocsátotta ki a városi tanács.¹⁴²

Forrásunk tehát egyértelműen körülírja a helyzetet: Gáspár egyesítette a két telket, a 28. szám alatti Jánó-féle házat elbontatta, ám a Teleki Imre által épített 18. századi emeletes házat belefoglalta az új épületbe. Ezt tükrözik az engedélyezési tervek fennmaradt, Szarvadi Mihály által jelzett pausz-másolatai is (7–8. kép). A vázlatos alaprajz azonban csak az új építésű részeket jeleníti meg, a régi épületben meglévő üzlethelyiségek és szobák nem szerepelnek. A földszinten a jobb oldalra szánt kapualj mellett a feliratok üzlethelyiséget jelölnek, mögötte raktárral; az emeleten a kapualj fölött a leányok szobáját, két térre néző főhomlokzati ablakkal, az udvari oldalon pedig a fiúk szobáját, a következő két nyílástengely mögött a főhomlokzati oldalon szalont, az udvari oldalon pedig ebédlőszobát tüntetnek fel. A funkciók tehát nem változtak, a földszint továbbra is a kereskedelem ügyét szolgálta,

12. Részlet a házzal, 1936 / Detail with the house, 1936

¹³⁴ TANÁCSI IRATOK 5587/1884.

¹³⁵ TANÁCSI IRATOK 7126/1878.

¹³⁶ TANÁCSI IRATOK 5899/1881.

¹³⁷ TANÁCSI IRATOK 4877/1887.

¹³⁸ TANÁCSI IRATOK 2844/1889.

¹³⁹ Gáspár Gyula kérelme. 1891. április 15. Az építkezési bizottság április 21-én szállt ki, a tanácsi végzés április 25-én született meg. TANÁCSI IRATOK, 2949/1891.

¹⁴⁰ MAN 2009, 441.

¹⁴¹ TANÁCSI IRATOK, 3369/1897.

¹⁴² TANÁCSI IRATOK, 3369/1897.

13. A ház környezete, 1940 / Surroundings of the house, 1940

az emeleten a család lakószobái kaptak helyet.

Külön alaprajz tájékoztat a meglévő épület mögé tervezett bővítésről: az új szárny mindkét oldalról megközelíthető háromkarú lépcső után következő épületszakasz a földszinten tágas mosókonyhát, a szárny végében illemhelyeket; az emeleten pedig két konyhát, három kamrát, illemhelyeket és padlásfeljárót foglalt magába (8. kép). Mivel az engedélyhez csatolt tervrajzok kizárólag az újonnan építendő részeket jelenítik meg, kézenfekvő, hogy ez az udvari szárny is teljes egészében új építésű volt, annál is inkább, mivel az alaprajzon feltüntetett funkciók tételelesen megjelennek az építési engedély kapcsán felvett jegyzőkönyv szövegében is. Az épületszakasz egy része alatt azonban pince van, a pontosabb periodizációt tehát a részletesebb épületbejárás és falkutatások tehetnék lehetővé.

A homlokzat terve szintén csak az újonnan építendő szakaszt ábrázolja. Így is nyilvánvaló, hogy a kivitelezett homlokzat nem mindenben egyezik az engedélyezési terven szereplővel: a megvalósult oldalrizalitot megoldástól eltérően a terv előírásai szerint erkéllyel hangsúlyozott, korinthuszi pilaszterekkel szegélyezett középrizalit készült volna (az emeleten egy-egy erkélyajtóval, a földszinten egy-egy keskenyebb kirakattal, a nyílások között a barokk ház egykori oldalfalával). A rizalit fölött díszes rácsosattal koronázott, bádoghéjazattal fedett tetőpavilon magasodott volna. A rajzon szereplő homlokzati plasztika a falsíkok tagolását, a szemöldökpárkányok vonalvezetését, a stukkódíszek formáját, a koronázópárkány konzolsorát illetően több ponton eltér a megvalósulttól, azonban stílusuk és szerkezeti elemeik hasonlóak.

A munkálatok 1897 tavaszán elkezdődtek, az építkezőket pedig izgalmas meglepetések sorozata várta, melyről a helyi sajtó is beszámolt. A kisebbik ház lebontását követően ugyanis az alapok ásásakor a pincében egy 42 kilónyi ezüstpénzzel – Mária Terézia korában vert huszasokkal és keresztes tallérokkal – tele ládát találtak, melyet a korabeli vélekedés szerint az 1848–1849-es forradalom idején áshattak ott el.¹⁴³ Néhány nap múlva azonban egy újabb ezüstpénzzel rakott üst került elő, melyet az építőtelepen dolgozó munkások az éjszaka folyamán meg is próbáltak eltulajdonítani, de lelepleződtek,¹⁴⁴ az ügy pedig még ősszel is izgalomban tartotta a város közvéleményét és főként magát az építettet.¹⁴⁵

¹⁴³ Kincstalálás városunkban. *Közérdek* 9. 23. (1897. június 6.) 4; vö. *Székegy Lapok* 27. 47. (1897. június 13.) 2.

¹⁴⁴ A 29 kiló 40 deka súlyú újabb lelet tallérjainak egy része a 18. század közepéről, más része az 1840-es évekből származott. *Székegy Lapok* 27. 51. (1897. június 27.) 3.

¹⁴⁵ „A talált ezüstpénz ördöge még mindig kísért városunkban. Itt is, ott is halljuk, hogy napvilágra került egy pár kiló,

14. A ház főhomlokzata, 1990 / Main façade of the house, 1990

Az építkezés hamarosan be is fejeződhetett, a tulajdonos 1899 augusztusában kérte, hogy az új beépítettségnek megfelelően módosítsák a telekkönyvi adatokat, és tüntessék fel benne a feleségével közösen birtokolt díszes, emeletes új házat és udvari szárnyépületet – az ehhez szükséges helyszínrajzot Flesch Adolf városi mérnök készítette el.¹⁴⁶ A bővített épület körvonalai kerültek fel Pompéri Elemér 1897–1899 között készült kataszteri felmérésére is, melyen a telek az 1040. helyrajzi számot kapta,¹⁴⁷ a ház mögött pedig szerepelnek a telket teljes szélességében átfogó melléképületek is; a kocsiszínt közülük 1898-ban engedélyezték.¹⁴⁸ A bővítéseknek köszönhetően tehát szabálytalan, megközelítőleg L alakú, alaprajz keletkezett, melynek udvari szárnyát a barokk épület és a folytatásában 1897-ben emelt bővítmény alkotta, Kisköz felőli oldalán azonban, a régi barokk kapubejáró mögött, megmaradt egy keskeny udvar is.¹⁴⁹

Az új épület térre néző földszinti helyiségei nyilván a kereskedelem céljait szolgálták. A Potoczky-féle vaskereskedelem 1899-ben szűnt meg az épületben,¹⁵⁰ 1900 után Lengyel János és Bretter Vilmos (9. kép),¹⁵¹ 1905 körüli képeslapon közepén Gáspár Gyula, balra sógora, Eckwert József,¹⁵² jobbra Bretter Vilmos cégtáblája azonosítható.¹⁵³ Az emeleti helyiségeket a család bírta, bár 1905-re a jelek szerint változás állt be az épület használatában: a tér felőli négy szobás lakást, valamint egy kétszobás lakrészt bérbe kívántak adni, az idejét a korondi fürdő fellendítésének szentelő Gáspár pedig üzletét is átadta Kondrai Jánosnak (a korondi ásványvizet, díszedényeket és aragonit tárgyakat továbbra is itt forgalmazták, a házban működött a fürdőtelep irodája is).¹⁵⁴ 1908-ra Eckwert boltja már a szomszéd

amelyekre mind G. Gy. helyi kereskedő tart igényt, ki úgy látszik, minden újabban felbukkanó régi pénz eredetét a telkén felfedezett kincsesbányára viszi vissza. Legújabb[an] Z. J. polgártársunkat citálta törvény elé, mivel régi ezüst tallérokat hozott forgalomba...” *Székel Lapok* 27. 94. (1897. november 25.) 3.

¹⁴⁶ Gáspár Gyula a városi tanácshoz. 1899. augusztus 14. Flesch Adolf a városi tanácshoz. 1899. szeptember 18. TANÁCSI IRATOK, 9745/1899.

¹⁴⁷ BELTERÜLET C4.

¹⁴⁸ TANÁCSI IRATOK, 9042/1898.

¹⁴⁹ Talán már a környék csinosítására utal az, hogy Gáspár 1900 júliusában négy használt utcai lámpát vásárolt a város rak-táron levő készletéből. Váradi Mihály jelentése a városi tanácshoz. 1900. július 30. TANÁCSI IRATOK, 9487/1900.

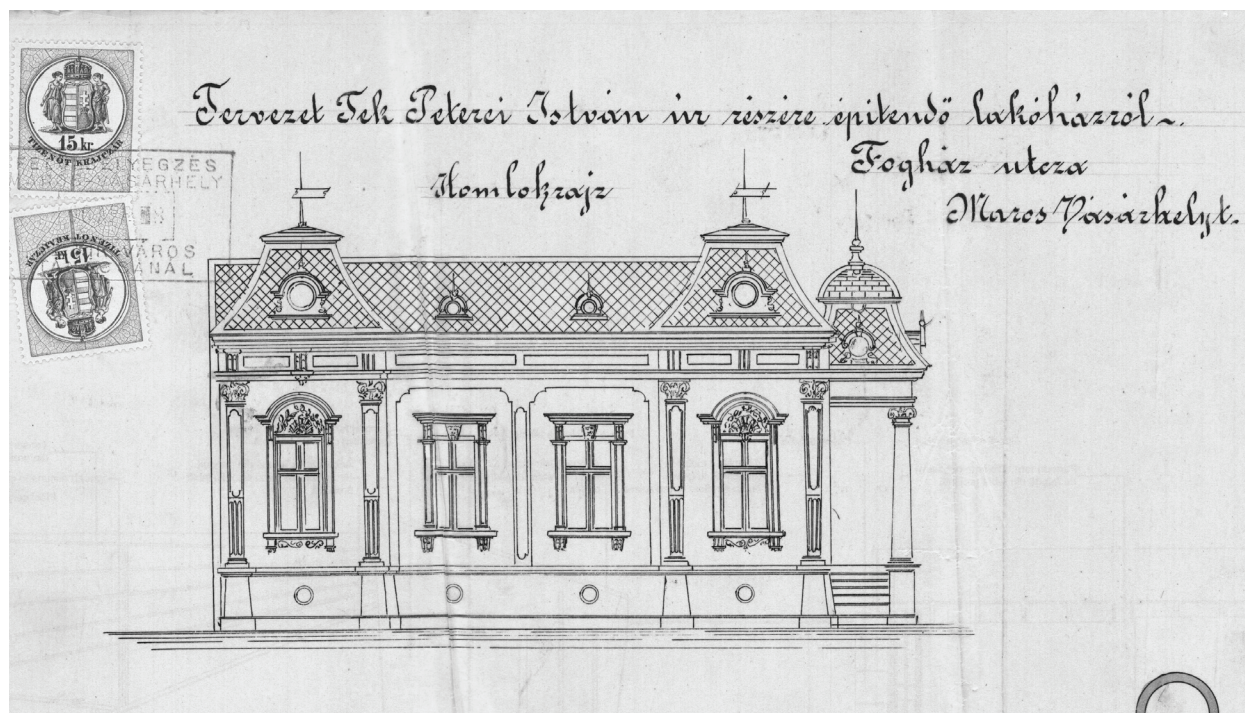
¹⁵⁰ *Székel Lapok* 39. 36. (1899. május 4.) 8.

¹⁵¹ CSEPREGHY A. – CSEPREGHY H. 2002, 20. sz. képeslap.

¹⁵² Drogériája és fűszerüzlete 1904-től működött itt. *Székel Lapok* 34. 100. (1904. május 1.) 3.

¹⁵³ OSZK, Kisnyomtatványtár, Képeslapok, Magyar települések 1945 előtt, M 890.

¹⁵⁴ *Székelység* 8. 93. (1905. április 23.) 6; 233. (1905. október 11.) 3; 282. (1905. december 8.) 4.

15. Petelei István házának homlokzati terve, 1896 / Façade plan of the house of István Petelei, 1896 (S/JAN Mureș, Consiliul orașului, 3812/1896)

házba költözött (10. kép).¹⁵⁵

A város közművesítése idején Gáspár sem maradt ki a modernizáció áldásaiból, a saját csatornavezeték lefektetésére 1910 tavaszán kapott engedélyt,¹⁵⁶ 1911 októberében pedig, Pontet Sándor mérnök vállalásában, fürdőszobát létesített az emeleten, a fennmaradt engedélyezési terv szerint az udvari szárny lépcsőház előtti helyiségében.¹⁵⁷ 1910 februárjában arra kapott engedélyt, hogy a kapubejárót bolthelyiséggé alakíthassa, azzal a feltétellel, hogy a kirakat kiképzése a meglévőkkel azonos legyen. Egyszersmind a Kisköz felőli oldalon két bejárati kapu kialakítását is jóváhagyták.¹⁵⁸ Nem tudjuk, hogy mi lett a kapualj beépítésének sorsa, 1913-ban mindenesetre még mindig csak készültek erre,¹⁵⁹ a két világháború közötti felvételeken azonban nyoma sincs annak, hogy elkészült volna, a historizáló kapuszárnyak a helyükön vannak (11–12. kép).

A világháború előtti években tehát még Gáspár a Széchenyi tér 28–30. szám birtokosa,¹⁶⁰ az 1919-ben készített összeírás szerint azonban az itt már egyetlen szám (Széchenyi tér 28.) alatt szereplő ház és a 455 négyzetöglnyi telek a Bretter Vilmos birtoka volt.¹⁶¹ Mint láttuk, az épület nem volt idegen számára: cégére már a régi épület homlokzatán ott díszelgett az 1890-es években, a 20. század első évezredeiben pedig továbbra is ő az új kapualj melletti üzlet bérlője. Bretter Vilmos (1851–1941)¹⁶² már 1893-ban lisztkereskedést működtetett a városban,¹⁶³ az 1920-as években a helyi kereskedőtársulat köztisztviselőként álló elnöke, 1930-tól pedig díszelnöke volt.¹⁶⁴ Már 1910-ben a status quo ante izraelita hitközség gondnoka,¹⁶⁵ melynek később is oszlopos tagja maradt.¹⁶⁶ A felekezet Nyár utcai

¹⁵⁵ Főtéri részlet. Marosvásárhely, Porjes S. Sándor kiadása, 1908. Kercsák József gyűjteményéből.

¹⁵⁶ A március 11-én kelt engedély Széchenyi tér 24. számról beszél (RK IRATOK, 2164/1910), de elírásról lehet szó.

¹⁵⁷ Az engedélyt 1911. október 27-én kapta meg. TANÁCSI IRATOK, 9824/1911.

¹⁵⁸ RK IRATOK, 1619/1910.

¹⁵⁹ *Ellenőr* 7. 129. (1913. augusztus 12.) 3.

¹⁶⁰ HÁZSZÁMJEGYZÉK 1911, 62.

¹⁶¹ De nem világos, hogy a Katonai Vilma (szül. Petri) tulajdonát képező szomszédos házat miért rögzítik két házszám (Széchenyi tér 30–32) alatt. TELEKLAJSTROM 1919, 56.

¹⁶² A status quo ante temetőben nyugszik. 35. sor, 486. parcella.

¹⁶³ Már 1893-ban liszttraktára volt a városban, 1894-ben céget jegyeztetett be. *Pesti Hírlap* 15. 200. (1893. július 22.) 16; *Központi Értesítő* 20. 25. (1895. március 17.) 420.

¹⁶⁴ *Erdélyi Futár* 4. 8–9. (1930. május 18.) 26.

¹⁶⁵ NAPTÁR 1910, 8.

¹⁶⁶ SEBESTYÉN 2011, passim.

temetőjében nyugszik, akárcsak 28 évesen elhunyt felesége, Emmer Ida (1869–1898).¹⁶⁷

Vélhetően Bretterhez köthető az utolsó, a főhomlokzat arculatát jelentékenyebb mértékben befolyásoló beavatkozás, melynek során a főteret a kollégium Sáros utcai bejáratával összekötő szűk sikátort, az évszázadok óta létező Kisközt felszámolták, területét a telekhez csatolták, egy tengely szélességben bővítve a homlokzatot. A bekebelezésre a két világháború közötti időszakban került sor, 1940-ben készült felvételeken már jól látható (13. kép). A főhomlokzat összképét ez a beavatkozás nem befolyásolta negatívan: a sarokrizalittól enyhén visszaugratott, egy tengelyes szakasz semleges kialakításával, a meglévőkhöz alkalmazkodó nyílásformáival nem bontja meg a homlokzat szimmetriáját.

A tervezés és kivitelezés kérdései

Az új épületre tekintve egyértelmű, hogy olyan tervezővel és kivitelezővel van dolgunk, akik jó forma- és tömegérzéssel oldották meg a telken álló ódon ház bővítésének feladatát, kilétük tehát nem érdektelen a neobarokk stílus rövid marosvásárhelyi virágzásának története szempontjából. Láthatunk, hogy az engedélyezési tervek pauszmasolatait Szarvadi Mihály építőmester jelezte. Neve eddig jószerével ismeretlen volt a város századfordulós építészetének történetében. Tudjuk róla, hogy az Alsó Vasút (később Sándor János, ma Dózsa György) utca 31. szám alatt, az állomáshoz vezető letérő északi oldalán kiterjedt telket bírt, melyet 1895 végén kerítettett be.¹⁶⁸ Egy 1897-ben itt engedélyezettett magtár arra utal, hogy igyekezett gazdaságilag kihasználni a vasútállomás közelségéből fakadó raktározási igényeket is.¹⁶⁹ Eredeti foglalkozását tekintve ács lehetett, ugyanis 1895. június 8-án az ácsmesterség űzésére szerzett iparengedélyt.¹⁷⁰ 1896 elején sajtóhirdetéseken ajánlotta az építés körébe tartozó szolgáltatásait.¹⁷¹ 1896. április 4-én Vollák Józseffel *Szarvadi Mihály és társa* néven jegyezték be építkezési vállalkozást,¹⁷² a hónap folyamán már ilyen bélyegzővel hitelesítette az általuk kiállított iratokat. Miután Szarvadi a kőműves iparág önálló folytatására is képesítést szerzett, a Vollákkal közös vállalkozást beszüntették,¹⁷³ és 1897. március 20-án Szarvadi önálló iparengedélyt szerzett.¹⁷⁴ Ennek megfelelően 1898-ban már egyéni bélyegzőt használt.¹⁷⁵

A vállalkozás beindítása mindenesetre indokolt volt, 1896-ban számos megrendelése akadt. Februárban Petrás Géza kereskedő Iskola utca 1. szám alatti házának építését engedélyeztette: ő jelezte a terv finom vonalú, színezett pauszmasolatát, ám sajátos kalligráfiája felismerhető magán a kérvényen is.¹⁷⁶ A neoreneszánsz ihletésű, egyszintes lakóház homlokzata visszafogott tagozatokkal, áttört oromzatokkal, míves kapuszárnyakkal készült el, a tervhez képest a kapu fölött antropomorf maszkkal bővült. Márciusban a tanulmányaiból nemrég hazatért dr. Hints Elek (1861–1919), a neves orvos, a közelben álló kórház majdani igazgatója házának udvari bővítését és melléképületeit engedélyeztette a Szentgyörgy utcában.¹⁷⁷ Áprilisban a kiváló író és publicista, Petelei István (1852–1910) házát építette a Fogház utcában, melynek tetőpavilonjai a Gáspár-ház legközelebbi rokonai a városban (15. kép).¹⁷⁸ A tehetős zsidó kereskedő, Grün Izsák, a görgénysóaknai fürdő tulajdonosa¹⁷⁹ volt a megrendelője a Régibármovásár utca 1. szám alatti egyszerű, három helyiségből álló „irodának”, melyet jövődöbéli veje,¹⁸⁰ Fenyvesi Soma ügyvéd, neves hírlapíró, a *Székelly Hírlap* szerkesztője számára építtetett. Az engedélyt 1896. április 14-én maga Szarvadi kérte a tulajdonos nevében.¹⁸¹

¹⁶⁷ 1. sor, 10. parcella.

¹⁶⁸ Az építkezési bizottság és Flesch Adolf városi főmérnök azonban a forgalmas út szélesítése érdekében egy keskeny sávot kártérítés ellenében kisajátított. TANÁCSI IRATOK, 4881/1897. A környék bizonytalan helyrajza miatt nem egyértelmű, hogy a következő években az Alsó Vasút 32. (TANÁCSI IRATOK, 2422/1897) és 33. (TANÁCSI IRATOK, 2083/1898) szám alatt a környéken jóváhagyott kisebb lakóépület-toldások pontosan hol valósultak meg.

¹⁶⁹ TANÁCSI IRATOK, 7799/1897.

¹⁷⁰ IPARENGEDÉLYEK B I. (1884–1922), 23; Iparengedélyek 1878–1900, f. 35. CÉHES IRATOK, nr. 1.

¹⁷¹ *Székelly Hírlap* 1. 12. (1896. február 9.) 4.

¹⁷² Iparengedélyek 1878–1900, f. 28. CÉHES IRATOK, nr. 1.

¹⁷³ IPARENGEDÉLYEK B I. (1884–1922), 37.

¹⁷⁴ IPARENGEDÉLYEK B I. (1884–1922), 42.

¹⁷⁵ TANÁCSI IRATOK 2083/1898.

¹⁷⁶ TANÁCSI IRATOK, 2026/1896.

¹⁷⁷ TANÁCSI IRATOK, 2821/1896.

¹⁷⁸ TANÁCSI IRATOK, 3812/1896.

¹⁷⁹ *Székelly Lapok* 30. 173. (1905. augusztus 19.) 2.

¹⁸⁰ *Székelly Hírlap* 1. 43. (1896. május 28.) 3.

¹⁸¹ TANÁCSI IRATOK, 3503/1896.

16. Emeleti ablakok a Gáspár család címerével, 2013 / Upstairs windows with the coat-of-arms of the Gáspár family, 2013

Úgy tűnik azonban, hogy sorsa hamarosan rosszra fordult Marosvásárhelyen. 1897-ben büntetővizsgálat folyt ellene, mivel a Hints Elek építkezésénél az elkerítetlen állványról aláhulló tégladarab reggel hatkor fejbe talált és súlyosan megsebesített egy óvatlan járókelőt.¹⁸² Később végrehajtást rendeltek el ellene Riha Ferenc 2215 forint 15 krajcár tőkekövetelése miatt, árverésre bocsátva vásárhelyi ingatlanjának fele részét 1898. december 29-én,¹⁸³ majd 1899. április 10-én.¹⁸⁴ Közben igyekezett munkát szerezni másfelé is, 1898-ban a kantai gimnázium bővítésére szerződött Kézdivásárhelyen.¹⁸⁵ 1900-ban felperesként jelent meg Weil Ignác téglakészítő Deák Ferenc utca 28. szám alá tervezett neobarokk házának építése ügyében.¹⁸⁶ 1900. július 12-én vállalkozása törlését kérte, a továbbiakban Marosvásárhelyen nyoma vész.¹⁸⁷ Vélhetően azonos lesz a Szarvadi Mihállyal, aki egy évtized múlva a Hunyad megyei Marosillyén bukkan fel: 1906-ban az itteni építómunkások zárlat alá helyezték ácsmunkáit,¹⁸⁸ 1909-ben a helyi Iparos Olvasókör elnökeként Bethlen Gábor frissen avatott emléktábláját koszorúzta.¹⁸⁹ 1912-ben Szarvady M. és Társa néven Csányi Ferenc okleveles kőműves vállalkozást jegyeztek be a településen, 1914-ben a Marosillyei Hitelszövetkezet cégvezetője lett, Váradi Jenővel közösen.¹⁹⁰

A kutatás jelen állása szerint Marosvásárhelyen az 1897-es Gáspár-házon kívül a fentebb bemutatott munkáit ismerjük. Ám ebből a kevésből is nyilvánvaló, hogy Szarvadi megrendelői a város gazdasági és értelmiségi elitjéből kerültek ki; fiatal vállalkozása és személye tehát hitellel bírt a szemükben. Műhelyében adott esetben a helyi átlagszínvonalat felülmúló tervek születtek, bár arról nem vall az iratanyag, hogy a rajzok Szarvadi tehetségét dicsérik-e, vagy a háttérben egy, a neobarokk formák világában otthonosan mozgó rajzoló munkájával kell számolnunk. Kérvényeinek gondos kalligráfiája mindenestre a rondírásban való jártasságát jelzi, nem kizárt az sem, hogy terveit is maga rajzolhatta.

¹⁸² TANÁCSI IRATOK, 6505/1897.

¹⁸³ *Budapesti Közlöny* 32. 274. (1898. november 27.) 8.

¹⁸⁴ *Pesti Hírlap* 31. 67. (1899. március 8.) 15.

¹⁸⁵ KÉZDIVÁSÁRHELYI ÉRTESÍTŐ 1898, 64.

¹⁸⁶ TANÁCSI IRATOK 2000/1901.

¹⁸⁷ IPARENGEDÉLYEK B I. (1884–1922), 42.

¹⁸⁸ *Népszava* 34. 163. (1906. július 12.) 15.

¹⁸⁹ NAGYENYEDI ÉRTESÍTŐ 1909, 103.

¹⁹⁰ *Központi Értesítő* 37. 97. (1912. december 5.) 2846; 39. 40. (1914. május 17.) 1080.

17. Emeleti oromzat, 2015 / Upstairs gable, 2015

Tervezési és költségcsökkentési szolgáltatásait mindenesetre már 1896-ban hangsúlyosan – és díjtalanul – ajánlotta az érdeklődők figyelmébe a sajtóban.¹⁹¹ Megvalósult munkáit szemlélve nyilvánvaló, hogy a kivitelezést jó színvonalon tudta biztosítani, igény esetén kifejezetten minőségi plasztikával.

Utóbbi körülmény megértését egy, a marosvásárhelyi Fa- és Fémipari Szakiskola értesítőjében lappangó adat segíti, mely arról tájékoztat, hogy az agyagipari tanfolyam ifjú növendéke, az 1897-ben végzett Székely Károly tanulmányai befejeztével épp Szarvadi Mihálynál nyert alkalmazást.¹⁹² Nem másról van itt szó, mint a budapesti Iparművészeti Iskola, majd a párizsi Académie Julian növendékéről, Mátrai Lajos, Raoul Charles Verlet és Stróbl Alajos tanítványáról, a marosvásárhelyi Rákóczi-szobor alkotójáról, ifj. Székely Károly (1880–1941) szobrászról. Az a tény, hogy épp a Gáspár-ház építésének évében alkalmazták Szarvadi vállalkozásánál, magyarázattal szolgálhat az igényes homlokzati plasztika mesterkérdésére. Megjegyezzük, hogy Székely csak három évvel később, 1900-ban iratkozott be a budapesti iparművészeti iskola előkészítő osztályába – nem mellesleg épp a díszítő szobrászati szakra –,¹⁹³ könnyen elképzelhető tehát, hogy az 1897–1900 közötti, a neobarokk építészet helyi virágzásával egybeeső rövid időszakban több igényes épületplasztika létrejöttében közreműködött Marosvásárhelyen.

Neobarokk építészet Marosvásárhelyen

Az 1880-as évek nagyobb építészeti megvalósításait Marosvásárhelyen főként az országszerte divatos neoreneszánsz formák nyugodt ritmusa határozza meg (bár zavartalanul tovább éltek a romantika elemei is). Hasonló maradt a helyzet a következő évtized első felében, bár a Csizmadia Ipartársulat székházának (1890) homlokzati dekorációja, Csernáth István házában (1893)¹⁹⁴ tetőpavilonokkal megbontott tömege, gazdag díszítőprogramja már kirí a megszokott városképből. Az 1890-es évek közepétől azután jól körülhatárolható új historizáló tendencia jelentkezik a város építészetében. A homlokzati dekoráció mennyisége érezhetően megnövekedik, javul a színvonala, elterjednek

¹⁹¹ Székely Hírlap 1. 12. (1896. február 9.) 4.

¹⁹² IPARISKOLAI értesítő 1898, 65.

¹⁹³ IPARMŰVÉSZETI ÉRTESÍTŐ 1901, 34.

¹⁹⁴ Az Európa kávéház otthona. MAN 2009, 127.

18. Ablakkötény az emeleten, 2013 / Upstairs window apron, 2013

19. Konzol a frízből, 2013 / Corbel from the frieze, 2013

a plasztikus, gyakran kézzel modellált stukkódíszek, az igényes épületszobrászati munkák. Egyre gyakoribbak az osztrák barokk formáiból, a különféle rokokó mintákból eredeztethető motívumok, divatosá válnak az ívelt vonalú tagozatok és nyílásformák. A tömegalakítás terén is új jelenségek mutatkoznak: kedveltté váltak a rizalitokkal, lendületes vonalú tetőpavilonokkal, néhol kupolaszerű építményekkel tagolt kompozíciók. A fenti jellemzőkkel leírható, az 1890-es évek közepétől megjelenő emlékcsoport határozható meg a neobarokk stílus lenyomataként Marosvásárhely építészetében.

A középítkezések terén a stílus első emléke a törvényszék Kiss István által tervezett épülete (1896–1897),¹⁹⁵ ott nemcsak az erős közép- és sarokrizalitok, hanem a bécsi Felső-Belvedere oromzatából ihletődött, jellegzetes ívelt párkányok is egyértelművé teszik a barokk inspirációt. 1896-ban Flesch Adolf tervei alapján épült újjá a leégett Makariás-ház, melyet közép- és sarokpavilonjai, a szemöldökök leveles-kagylódíszes stukkói a neobarokk mutatós korai emlékévé avatnak.¹⁹⁶ Petelei István 1896-ban engedélyezett lakóházán a homlokzat volutás-kagylós stukkódíszei hamisítatlan barokk formák, a festői hatás érdekében némileg öncélúan ácsolt tetőpavilonok pedig a Gáspár-ház közeli rokonai, annál is inkább, mivel a kivitelező ebben az esetben is Szarvadi Mihály volt.¹⁹⁷ Gáspár építkezésének évében, 1897-ben a stílus jelentős példái emelkedtek városszerte. A Kossuth utca végén Bürger Albert sörgyáros jó arányú, villaszerű házát loggiájának volutás ormfala, kagylódíszes szemöldökei, manzárdteteje szintén a neobarokk mutatós emlékévé avatja.¹⁹⁸ Markáns kagylóornamentika nyomja rá a bélyegét Tauszik B. Hugó iparkamarai elnök, az Agrártakarékpénztár igazgatója emeletes házának 1897-ben Dósa László által tervezett homlokzatára; Dósa ugyanebben az évben, hasonló stílusban tervezte Marosi Kálmán orvos vár melletti lakóházát is, kivitelezésére következő évben került sor.¹⁹⁹ 1897 végén engedélyeztette Soós Pál építőmester a Szentgyörgy utca végén álló földszintes háza bővítését: a bádoghéjazatú, tört vonalú „kupolával” fedett, homlokzatán minőségi stukkóművekkel és puttókkal ékes középpavilon az új irányzat figyelemre méltó helyi emléke. Bányai Béla kétemeletes főtéri bérháza 1898-ban épült:²⁰⁰ a végletekig zsúfolt homlokzati ornamentika, a tört ívű szemöldökpárkányok, a középtengelyben ívesen előreugratott, két emeletet átfogó zárterkély, a lendületes, bádog díszítő a neobarokk sajátos helyi megvalósításává avatja az épületet. Petrás Géza 1899-ben a Kossuth és az Iskola utca sarkára épített bérházat, melyet tetőformája, félkörívben tört emeleti szemöldökpárkányai, volutás-kagylós stukkódíszei szintén ebbe az emlékcsoportba sorolnak.²⁰¹ Az íves párkányformák, méretes kagylók által meghatározott ornamentika számos lakóház

¹⁹⁵ Kivitelezője Müller János volt. *Székelly Hírlap* 1. 14. (1896. február 16.) 2–3; 21. (1896. március 12.) 4; 72. (1896. szeptember 6.) 3; 87. (1896. október 29.) 3; *Közérdek* 8. 32. (1896. július 19.) 3; 9. 44. (1897. október 31.) 4.

¹⁹⁶ Forradalom utca 45. TANÁCSI IRATOK, 7313/1896.

¹⁹⁷ Retezatului utca 10. TANÁCSI IRATOK, 3812/1896.

¹⁹⁸ Sinaia (Sörház) utca 1.

¹⁹⁹ Forradalom utca 14, Vársétány 25. ONIGA 2016, 271–273.

²⁰⁰ Rózsák tere 12. MAN 2009, 423–424, 516.

²⁰¹ Aurel Filimon utca 2. MAN 2009, 110. TANÁCSI IRATOK, 4483/1899.

homlokzatán felbukkan ezekben az években, elég itt Izmael Márton (1898)²⁰² vagy Bretter Vilmos (1900)²⁰³ házára utalnunk, de jó példáit találjuk ennek az ízlésvilágnak a századfordulón a Kossuth utca külső szakaszán épülő lakóházak sorában is.²⁰⁴ Az új formakincs tehát gyorsan utat tört magának a város építészetiében, és zavartalanul tovább élt a 20. század első évtizedében is – a szecesszió helyi remekműveinek születésével egy időben Vásárhelyen még mindig építkeztek a neobarokk jegyében.

Az itt csak vázlatosan bemutatott emlékcsoport nyilvánvalóan részletesebb vizsgálatot érdemel, ahogyan a neobarokk marosvásárhelyi megjelenésének okai és előfeltételei is. A Műegyetemet végzett, tájékozott, biztos kézzel rajzoló építőmérnökök (Flesch Adolf, Dósa László) és a rátermett kivitelezők jelenléte csak részben szolgálhat magyarázattal az új formák látványos terjedésére, mindehhez a stílust meghatározó ornamentika kivitelezésére alkalmas épületszobrászokra is szükség volt. Utóbbiak egy részét bizonyára az 1892-ben induló Fa- és Fémipari Szakiskola rövid életű agyagipari tanfolyamának tanárai, majd diákjai között kell keresnünk, amint ezt a Gáspár-ház esetében Székely Károly szobrász gyanítható közreműködése is sejteti.

Az épület

A zárt sorú beépítésű, kétszintes ház mai főhomlokzata tehát a barokk épület 1897-es átalakítása révén alakult ki, s később, a két világháború között, a Kisköz beépítésekor északon egy újabb tengellyel bővült (14. kép). Az igényes neobarokk homlokzat, melyet két enyhe oldalrizalit foglal keretbe, négy szakaszra osztható, ezt a ritmust a négy földszinti nyílás és az emeleten fölöttük nyíló ablakpárok határozzák meg. A földszinten balról jobbra haladva három széles kirakat, a jobb szélső tengelyben pedig az udvarba vezető, poroszszüveg-boltozattal fedett kapualj nyílik. A két középső nyílás szélesebb, az oldalrizalitokba esők keskenyebbek, felső sarkaik napjainkban mindenhol ívesen lekerekítettek. A falfelületet ma vízszintes vakolatsávok tagolják, ám az eredeti állapot ettől némileg eltért: a főbejáratot markáns vakolatrusztika emelte ki, két világháború közötti felvételen még jól kivehetőek a kirakatepítmények míves asztalosmunkái is (12. kép).

A tagolt övpárkány fölött, az emeleten négy pár ablak nyílik. A rizalitokat neobarokk szellemben mintázott, rózsafüzérekkel ékes korinthuszi fejezetes pilaszterek szegélyezik, abakuszvirágjukat puttófejek helyettesítik, a törzsüket tagoló mélyített tükrök felső részén gránátalma- és virágmotívumokból összeálló stukkófüzérek csüngenek. A rizalitok közé eső két – felső sarkaiban karéjosan leszelt, mélyített mezőbe foglalt – ablakpárt a homlokzat középtengelyében egy hasonló, mélyített tükrörrel és csüngő füzérrel tagolt lizéna választja el egymástól. Az ablaknyílások felső sarkai egységesen íves kialakításúak, gazdagon tagolt füleskeretekkel. Az ablakok még őrzik az eredeti, T osztatú fa nyílászárókat, széles, profilozott vízszintes tokosztóval, kompozit fejezetes féloszloppal ékes osztósudárral, befelé nyíló, egy rétegű szárnyakkal.

A rizalitokba foglalt ablakpárok közelebb nyílnak egymáshoz, keretük összeér, könyöklőjük közös, akárcsak alattuk a közepén kagylóval díszített, leveles stukkókkal szegélyezett, íves kötény. Oromzatukban a Felső-Belvedere középrizalitját idéző, sajátos barokk ívben megtört párkány utal a bécsi barokk formáira (16. kép). Nem társtalan a városban: egy évvel korábban a törvényszék, később Kis György (1899),²⁰⁵ illetve Debreczeni Nagy János földszintes lakóházának (1903)²⁰⁶ homlokzatán is láthatunk hasonló oromzati párkányokat. Alattuk, a leveles volutákkal határolt orommezőben foszlánydíszes családi címert helyeztek el mindkét rizalitban. A közepén hasított, csücsköstalpú pajzs bal oldalán levágott páncélos kar koszorút emel a magasba, jobb oldala vágott: a felső mezőben uni-kornisfej, az alsóban egyszerű harántpólya jelenik meg. A pajzson háromágú koronával ékes tornasisak ül, sisakdíszeket nem mintázott az alkotó. A Mária Terézia által 1761. október 25-én kibocsátott nemeslevél címerleírása alapján nyilvánvaló, hogy az erzsébetvárosi örmény ős, Gáspár Miklós kereskedő és felesége, Csiki Anna, valamint gyermekeik (István, Dávid, Antal, Anna, Mária, Katalin, Rebeka, Veronika) számára adományozott címer ábrázolásával van dolgunk a marosvásárhelyi ház homlokzatán.²⁰⁷

²⁰² Köztársaság tér 48. TANÁCSI IRATOK, 1332/1898.

²⁰³ TANÁCSI IRATOK, 8922/1900.

²⁰⁴ Lásd az utcára vonatkozó tanulmányt jelen kötet lapjain.

²⁰⁵ Köztársaság tér 2.

²⁰⁶ Horea utca 6.

²⁰⁷ MNL OL, R 64, 2-516. (másolat); SIEBMACHER 1893.

Az oldalrizalitok közötti szakaszon nyíló ablakok kiképzése egységes: szemöldökpárkányukat középen félköríves karéj bővíti, orommezejükben barokkos voluták, levelek és virágok közül nyitott szájú oroszlánfejes maszk emelkedik ki (17. kép). Könyöklőpárkányaik alatt az ívelten kidomborodó kötényeket leveles stukkók határolják, volutás szegélyű tükrüket középen növényi motívumokkal övezett kagylódísz ékesíti (18. kép). Hasonló, kidomborodó köténydíszek Bürger Albert villáján, Marosi Kálmán vár melletti, valamint Tauszik B. Hugó Szentgyörgy utcai házában emeletén is felbukkannak, a Gáspár-házzal együtt mindhárom 1897-ben tervezték. Hasonlókat láthatunk Bányai Béla (1898) és Petrás Géza (1899) bérházának emeletén. De meg kell jegyeznünk, hogy ilyenek készültek másfél évszázaddal korábban a Toldalagi-palota homlokzatára is (mely az 1890-es évek végén még mindig a Főtér legmutatósabb emlékének számított, így akár fel is kelthette az új idők új stukkátora-inak figyelmét).

A homlokzatot záró teljes koronázópárkány profilozott architrávja a függőleges homlokzati tagolóelemek vonalában enyhén golyvázódik. A frízben sorakozó, igényes kiképzésű volutás gyámok alsó részét akantuszlevelek ékesítik, fölöttük fejlemez-szerű tagozatokkal. A golyvázott felületek konzolainak díszítése hangsúlyosabb: kétoldalt leveles stukkók övezik őket, a voluták felülete pikkelyes, fölöttük a fejlemez összetettebb (19. kép). A frízt a konzolok között egyszerű, vakolatba mélyített tükrök tagolják. A konzolsor a geiszon előreugró, széles lemeztagját tartja, fölötte szímatagozat zárja a párkányzatot. Az épület tömegének meghatározó elemei a két oldalrizalit fölött a tető síkjából kiemelkedő, balusztersorral tagolt attika fölött magasodó, bádoglemezzel héjazott, csonka hasáb alakú tetőidomok, melyek tetejét mívés kovácsoltvas rácsozat díszíti. Mindkettő főhomlokzati nézetét íves párkánnyal zárt és volutákkal keretelt, szemöldökmezejében leveles-volutás díszekkel ékes, bádogból készült padlásablak töri át. A két világháború között készült fényképfelvételen a tetőidomok alapvonalán két bádog urna, tetején csúcsdísz figyelhető meg. Ekkoriban még a közöttük húzódó tetőt sem cserép, hanem bádog fedte, két bádogból kiképzett, mívés padlásablakkal (12. kép).

Az átépítéseknek köszönhetően az alaprajz szabálytalan L alakot vett fel. Az udvart az épület hosszanti szárnya, a szomszédos ház magas tűzfala és a telek végében újonnan keletkezett építmények teszik zárttá. Az udvari homlokzatok a 20. század folyamán többszörösen átalakultak, találkozásuknál földszintes bővítmény keletkezett, a nyíláskiosztás változott. Eredeti részlet ezzel szemben a lépcsőház és az emeleti függőfolyosó hatszögeket és négyzeteket mintázó, fűzött rácsos mellvédje, valamint az S alakban hajlított öntöttvas gyámok sora. Hasonló mellvédrácsok többfelé fennmaradtak a városban, nemcsak a szomszédos Wagner-házban (1883), hanem a Gáspár-házzal egy időben keletkezett épületekben is, elég itt a Kossuth utcai Bányai-házra (1896) vagy Petrás Géza bérházára (1899) utalnunk. A belső terek eredeti részleteket nemigen őriznek. A földszinti boltozatok azonban világosan utalnak ma is a barokk épület kiterjedésére: a Kisköz felőli oldalon sorakozó csehsüveg-boltozszakaszok az egykori kocsibehajtóra, mellette pedig a szintén csehsüvegekkel boltozott, utcára néző helyiség a korai források kocsmájára, mely a 19. század folyamán aztán Kovács János gyógyszerárává, majd Gáspár Antal singes boltjává alakult át.

Zárógondolatok. A ház helye a Széchenyi tér építészetében

Az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, hogy a dualizmus korát meghatározó, minőségét és intenzitását tekintve a magyar építészetben példátlan fellendülés hosszú késéssel érezte hatását Marosvásárhelyen, ahol a korszak első felében kevés kiemelkedő jelentőségű építkezéssel számolhatunk. A piactér városközpontként működő felső, északkeleti részét a historizmus korában is a 18. századi lépték, az alacsony, zömmel egyemeletes, manzárdtetős barokk házak uralták, homlokzataikon itt-ott rokokó indákkal, copf füzérekkel. Különösen igaz ez a Gáspár házától a plébániatemplomig terjedő házsorra, melynek egységét a Gáspárekkel szomszédos ház Wagner János Frigyes-féle teljes újjáépítése (1883) sem bontotta meg.²⁰⁸ Bár a tér átellenben lévő oldalának építészeti fejlődése szaggatottabb – a ferencesek tornya és az Apollo-palota kétemeletes tömbje már a barokk kor végén erőteljes hangsúlyokat teremtett, majd a Kossuth utca felőli végén emeletráépítések módosították arculatát –, a régi építészet arányai által szabott keret ennek is meghatározta a fejlődését a 19. század folyamán.

Az itt tárgyalt ház a barokk kori építészeti fellendülés végén ennek a városiasabb környéknek a peremvidékén állt: itt szűnt meg a zárt sorú beépítésben álló, emeletes homlokzatok folytonossá-

²⁰⁸ *Marosvidék* 13. 52. (1883. november 1.) 201. Építőmestere Soós Pál volt.

ga, kifelé, dél nyugati irányba haladva mindkét oldalon mind megszokottabbá váltak a zömmel földszintes házak fésűs beépítéséből fakadó, évszázados egyenetlenségek és foghíjak, melyeket, számos jelentékeny építészeti megvalósítása ellenére, a teljes 19. század sem tudott számottevően pótolni. A dualizmus korának hajnalán épült Transzilvánia kétemeletes tömbje, bár már előrevetítette az új építkezések nagyságrendjét, hosszú ideig magányos kolosszus maradt a Bolyai utca sarkán. A század végéhez közeledve a kvalitásos historizáló építkezések lassú, de immár folyamatosnak bizonyuló térhódítása értelem szerűen ezeken a gyengén beépített szakaszokon érvényesülhetett inkább az akkor már Széchenyi István nevét viselő téren. A két legnagyobb hagyománnyal bíró helyi ipartársulat járt az élen: a mészárosok 1888-tól építették Dósa László által tervezett, neoreneszánsz székházukat,²⁰⁹ szervesen igazodva a helyi barokk építészet remeke, az egykori Toldalagi-palota által szabott léptékhez. A csizmadiák ipartársulata sem maradhatott le, átellenben, Gáspárék közelében 1890-ben emelt egyemeletes székházuk párkánymagassága a plébániatemplom irányába sorakozó barokk házakhoz igazodott.

1897 tavaszán ebben az épített környezetben kezdődött el Gáspár Gyula építkezése. Úgy is fogalmazhatunk, hogy térben és időben egyaránt választóvonalon. Házától északkeletre egy csaknem száz éve lezárult korszak kopott emlékei dacoltak az idővel, kifelé haladva, a tér egyenetlenül beépített dél nyugati részén pedig vihar előtti csend honolt: egy év múlva, 1898-ban a Bolyai utca sarkán Pap Zsigmond háromszintes bérpalotája,²¹⁰ átellenben pedig Bánya Béla hasonló méretű bérháza tört a magasba, valósággal szétfeszítve a hagyományos építészeti kereteket²¹¹ és megnyitva az utat az új évszázad hasonló léptékű szecessziós palotái és középületei előtt. Az ötvenedik életévében járó örömmény kereskedő azonban ebben a robbanás előtti pillanatban még a múlt felé tekintett: a 19. századi épített környezethez, fiatalsága helyszínéhez, a család vagyonát megalapozó régi piactérhez igazodva bővítette házát. Új otthona visszafogott tömegével és minőségi plasztikájával egyszerre tartotta tiszteletben és gazdagította a városképet, hivalkodás nélkül érvényesítve tulajdonosa reprezentációs igényeit.

IRODALOM

BETHLEN LAJOS ÖNÉLETÍRÁSA

1908 *Bethlen Lajos önéletírása*. S. a. r. Szádeczky L. Kolozsvár.

BIRÓ J.

1938 *A gernyeszegi Teleki-kastély*. Budapest.

B. NAGY M.

1977 Leder József építőmester (1749–1814). In: *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest.

BÓNIS J.

2003 *A Székelyföldi Iparmúzeum*. Marosvásárhely.

BUDAY B. (s. a. r.)

1902 *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*. Budapest.

CALENDARIUM

1780 *Calendarium titolare ... pro anno Domini MDCCCLXXX*. Cibirii.

1782 *Calendarium maius titolare pro anno Domini MDCCCLXXXII*. Cibirii.

²⁰⁹ ONIGA 2016, 254–255.

²¹⁰ MAN 2009, 136, 109.

²¹¹ MAN 2009, 423, 516.

CSEPREGHY A. – CSEPREGHY H.

- 2002 *Üdvözet Marosvásárhelyről. A hajdani Marosvásárhely régi képes levelezőlapokon.* Marosvásárhely.

ENYEDI S.

- 1993 Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 1794–1795-ben. *Történelmi Szemle* 35. 1–2. 181–198.

FOGARASI S.

- 1974 *Marosvásárhely és Göttinga. Önéletírás 1770–1799.* S. a. r. Juhász I. Bukarest.

HALMÁGYI I.

- 1906 *Halmágyi István naplói 1752–53, 1762–69 és iratai 1669–1783.* Szerk. Szádeczky L. Budapest. (Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból IV.)

HORNYÁK M.

- 2006 „Ő nőily, épülj remek csemete!” Teleki Imre gróf neveltetése a 18. század végén. *Neveléstörténet* 3. 3–4. 5–23.
- 2009 *De Gérandó Ágostné Teleki Emma (1809–1893).* Martonvásár.

HUNFALVY J. – ROHBOCK L.

- 1864 *Magyarország és Erdély eredeti képekben történelmi és helyirati szöveggel. Második szakasz: Erdély.* Rajzolta Rohbock L., írta Hunfalvy J. Darmstadt.

IPARISKOLAI ÉRTESÍTŐ

- 1898 *Értesítő a marosvásárhelyi m. kir. állami fa- és fémipari szakiskola és a vele kapcsolatos építő-ipari tanfolyam 1897–98. tanévi működéséről.* Közli: Fekete J. Marosvásárhely.

IPARMŰVÉSZETI ÉRTESÍTŐ

- 1901 *Az orsz. magyar királyi Iparművészeti Iskola értesítője az 1900–1901-iki huszonegyedik iskolai évről.* Szerk. Fittler K. Budapest.

KÉZDIVÁSÁRHELYI ÉRTESÍTŐ

- 1898 *Az erd. róm. kath. Státus fennhatósága és a minoritarendiek vezetése alatt álló Kézdivásárhely-Kantai Róm. Kath. Gymnasium értesítője az 1897–98. tanévről.* Szerk. Hasák V. Kézdivásárhely.

MAN, I. E.

- 2009 *Târgu-Mureș, istorie urbană, II. Din anul 1850 până la primul război mondial.* Târgu Mureș.

NAGYENYEDI ÉRTESÍTŐ

- 1909 *A nagyenyedi református Bethlen-Kollégium értesítője az 1908–1909-ik iskolai évről.* Nagyenyed.

NAPTÁR

- 1910 *Székelyföldi Képes Naptár az 1910-ik évre Marosvásárhely sz. kir. város és Maros-Torda vármegye címtárával.* Szerk. Szilveszter F. Kiadótulajdonos: Weiszberger S. Marosvásárhely.

ONIGA E.

- 2016 Vázlat Dósa László (1855–1917) életútjához és építészeti tevékenységéhez. In: Orbán J. (szerk.): *Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben.* Marosvásárhely–Kolozsvár, 249–275.

ORBÁN J.

- 2009 Táblabírák, főnemesek, pallérok és házak. Városkép és társadalom változásai Marosvásárhelyen a Királyi Tábla beköltözését követően. In: Bányai R. – Sebestyén Spielmann M. (szerk.): *Könyvek által a világ... Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére.* Marosvásárhely, 245–280.

PÁLMAI J. (szerk.)

1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgy.

RETTEGI Gy.

1970 *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784*. S. a. r. Jakó Zs. Bukarest.

SÁFRÁN Gy. (s. a. r.)

1979 *Teleki Blanka és köre*. Bukarest.

SEBESTYÉN M. (szerk.)

2011 *Időtár III. Marosvásárhely történeti kronológiája 1919–1944*. Marosvásárhely.

SIEBMACHER

1893 *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch... Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*. Bearbeitet von G. Csergheö. Nürnberg.

SZABÓ M. – SZÖGI L.

1998 *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely.

TELEKLAJSTROM

1919 *Maros-Vásárhely sz. kir. város telekérték-adójának kivetési lajstroma az 1919-ik évre*. Marosvásárhely.

TONK S. (s. a. r.)

1994 *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*. Szeged.

FROM THE BAROQUE TO THE BAROQUE REVIVAL. FROM THE HISTORY OF THE HOUSE NO. 52 IN THE TRANDAFIRILOR SQUARE IN TÂRGU MUREŞ (Summary)

Our study presents the history of a house from the middle of the eighteenth century until the end of the Austro-Hungarian period, located under no. 52 in the Trandafirilor Square (Rózsák tere). Today's Revivalism style building was formed through the unification of two old land plots in 1897. On the northern plot, which today is a closed down alley and once stood in the vicinity of the Kisköz, around 1770 Imre Teleki, royal side judge, had built a two-storey building. In the first half of the nineteenth century this passed on to the wife of Baron József Bánffy, and later entered into the possession of apothecary István Kovács. Around the middle of the century it was already owned by the Armenian merchant Antal Gáspár, who in the 1870s had bought the neighboring house as well. The latter, in the last decades of the eighteenth century, belonged to lawyer Zsigmond János and his wife Zsuzsanna Bodó. It seems that they were the ones, who in 1979 had built a house that survived until the end of the nineteenth century. Later, on both land plots merchant Gyula Gáspár, a well-known public figure and an enthusiastic patron of industrial development, also owner of the bathhouse in Corund (Korond), had developed the building which can be seen today in 1897. The small János house was demolished and the house of Teleki was incorporated into a new, representative building, which on the ground floor gave place to shops and the upstairs contained the living quarters of the family. The building was expanded towards the back yard with additional premises. The proportions of the new building fit well into the line of Baroque and Historicism style two-storey houses that stood on the square.

The constructed façade did not follow the authorization plan in its entirety. Nevertheless, it can still be considered one of the important local monuments of Baroque Revivalism, especially through its sophisticated façade sculpture (which could have been the work of the young Károly Székely, who had finished the local industrial vocational school at this time and later became a renowned sculptor). The master builder was Mihály Szarvadi, who in 1896 worked in many places in the town: he built for merchant Géza Petrás and doctor Elek Hints as well as for the writer István Petelei. The

Baroque Revival architecture flourished in Târgu Mureș starting from the middle of the 1890s. Its main features are represented by a dynamic mass formation and rich stucco decoration of the façade, which were frequently inspired by the Austrian Baroque world. In the period of the analyzed architecture the following houses were built in this style: in 1896 the Makariás house, in 1897 the houses of brewery owner Albert Bürger, banker Hugó B. Tauszik, doctor Kálmán Marosi, and master builder Pál Soós, and in 1899 the magnificent two-storey tenement house of Béla Bányai on the main square. This style influenced the architecture of the town even in the first decades of the twentieth century.